

РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ

Практична робота

Прочитайте нариси про життєвий шлях і політичну діяльність двох прем'єр-міністрів Канади, що обіймали цю посаду в різні часи. Зробіть порівняльний аналіз їхніх поглядів на проблеми внутрішньої та зовнішньої політики. Визначте, що було в них спільного, а що — відмінного.

П'єр Елліот Трюдо народився в 1919 р. в м. Монреалі, за походженням — франко-канадець. З 1968 р. лідер ліберальної партії. За освітою — юрист.

У програмі П. Е. Трюдо містилося багато обіцянок: вирішення кризи федерації, відновлення економічного зростання та піднесення рівня добробуту, ліквідація кризи міст, перегляд основних напрямів зовнішньої політики та ін. Уряди лібералів, що їх у 1968–1984 рр. очолював П. Е. Трюдо, прагнули нормалізувати відносини з Європою, у тому числі із СРСР і країнами східного блоку, Японією, Індією, Китаєм, країнами Африки та Латинської Америки, надати їм більшої динамічності, взаємної зацікавленості та самостійності.

За ініціативою П. Е. Трюдо в 1969 р. канадський парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні. Проте на шляху досягнення реальної двомовності виникли серйозні перешкоди. П. Е. Трюдо, намагаючись згуртувати жителів країни в єдиній державі, прагнув нав'язати ідею існування в країні однієї нації — канадців. Проти цієї концепції рішуче виступили представники деяких національних меншин, які намагалися зберегти свою національну ідентичність.

Жан Крет'єн народився в 1934 р. в промисловому м. Шавінігані, за походженням — франко-канадець.

Здобувши ступінь бакалавра права в Лавальському університеті, Ж. Крет'єн кілька років мав адвокатську практику на батьківщині. На федеральних виборах у 1963 р., уперше висунувши свою кандидатуру, він здобув перемогу в упертій боротьбі та став одним із наймолодших депутатів палати громад. Через 30 років Ж. Крет'єн — прем'єр-міністр Канади.

У відносинах зі США, які залишаються вирішальною, центральною складовою всієї зовнішньої політики Канади, уряд Ж. Крет'єна прагне справжньої рівноправності та подолання залежності від «великого сусіда». Базову роль у торгово-економічних відносинах Канади та США відіграє Північноамериканська угода про вільну торгівлю, у якій важливе місце належить також Мексиці.

Канада підтримує багатосторонні зв'язки з країнами «великої вісімки», де вона посідає вагомe місце, та з країнами Європейського Союзу. У грудні 1994 р. Ж. Крет'єн висунув пропозицію щодо підписання угоди про вільну торгівлю між ЄС і країнами північноамериканської зони вільної торгівлі. Уряд Канади намагається відігравати дедалі активнішу роль в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- 17 квітня 1982 р. — прийняття Акта про конституцію

Тема 3

КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 10 / Особливості суспільно-політичного та економічного розвитку країн Західної Європи в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

- Які країни Західної Європи під час Другої світової війни виступали на боці антигітлерівської коаліції, а які — на боці Німеччини?
- Чи існувало в Європі до Другої світової війни таке явище, як інтеграція?

1. «План Маршалла» та відбудова економіки.

Понад п'ятдесят років тому, коли Європа лежала в руїнах, уряди її країн перебували на межі банкрутства, а мільйони європейців потерпали від голоду та спостерігали, як на континент насувається «холодна війна», Сполучені Штати започаткували справу історичної ваги.

5 червня 1947 р. державний секретар США *Джордж Маршалл* проголосив із трибуни Гарвардського університету проєкт, що увійшов в історію під назвою «план Маршалла». Його мета полягала у використанні американських ресурсів та європейських ноу-хау для відбудови європейської економіки, забезпечення від голоду та захисту країн, яким загрожував комуністичний наступ.

Кремлівські політики засудили «план Маршалла» як акт імперіалізму, спрямований на поневолення Європи. Деякі політики в Західній Європі були переконані, що нова американська ініціатива — це цинічна спроба відкрити європейський ринок для американського експорту і, можливо, здобути контроль над європейськими справами. Натомість у Конгресі США були незадоволені, що це ще один благодійницький проєкт, який призведе Сполучені Штати до банкрутства.

76

Джордж Маршалл

Однак час довів, що численні критики не мали рації, а нині «план Маршалла» вважається одним із найвидатніших досягнень американської зовнішньої політики у ХХ ст.

Згідно з прийнятим рішенням, західноєвропейським країнам, які погодилися взяти участь у цьому трансатлантичному проєкті, протягом чотирьох років було надано 13,15 млрд доларів. Це становило 5 % від валового національного продукту США. Нині такий відсоток ВВП означав би 350 млрд доларів. Витрати були величезними, а результати — уражаючими.

Сполучені Штати надали допомогу багатостраждальній Європі в надзвичайно складний для неї час.

Держави, що отримали допомогу
за «планом Маршалла»

Рівень європейського промислового виробництва становив лише незначну частину довоєнного, а запаси твердої валюти були майже вичерпані. Мешканці континенту, де гостро бракувало вугілля, електроенергії та газу, важко пережили найсуворішу за понад півстоліття зиму. Попереду було засушливе літо.

Виробництво харчових продуктів скоротилося до найнижчого у ХХ ст. показника, через що була запроваджена карткова система. Національні валюти знецінилися; голод став поширеним явищем. «Мільйони людей у містах повільно вмирають від голоду», — повідомив високопосадовець із державного департаменту США, повернувшись із поїздки до Європи.

Сполучені Штати запросили до участі в реалізації плану всі європейські держави. «Наша політика спрямована не проти якоїсь держави чи доктрини, а проти голоду, злиднів, відчаю та хаосу», — сказав Дж. Маршалл. Запрошення прийняли Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Франція, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швеція, Швейцарія, Туреччина.

СРСР не прийняв запрошення, а Польща та Чехословаччина, які висловили зацікавленість щодо участі в «плані Маршалла», під тиском Кремля мусили відмовитися від неї. **3 квітня 1948 р.** план був затверджений Конгресом США, після чого його почали втілювати в життя.

«План Маршалла» відрізнявся від звичайних програм іноземної допомоги. Сполучені Штати надавали гроші, але право вибору проектів для фінансування та їх менеджмент залишалися за європейцями.

Чотирирічний термін, визначений для реалізації плану, був довільним, і після його закінчення економічне відродження не завершилося. Однак промислове та сільськогосподарське виробництво досягло значно вищого рівня, аніж передвоєнний, а валовий національний продукт у декілька разів перевищив вартість плану.

Було взято під контроль інфляцію та відновлено довіру до національних валют. Деякі ширші завдання, зокрема усунення торговельних бар'єрів і звільнення Європи від залежності, пов'язаної з отриманням допомоги, також були частково реалізовані.

Європа з вдячністю та захопленням ушанувала Америку. Британський історик А. Тойнбі назвав «план Маршалла» «визначним досягненням нашого часу», важливішим, аніж відкриття атомної енергії. Вінстон Черчилль охарактеризував його як «найбезкорисливіший акт в історії», а Дж. Маршалл казав, що це «майже диво».

2. Інтеграційні процеси в Європі наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Вступ України до Ради Європи.

Ще в 1947 р. виникли перші міжнародні економічні організації країн Західної Європи. У липні 1947 р. в Парижі на нараді представників 16 європейських держав був створений Комітет європейського економічного співробітництва, який розпочав свою роботу в напрямі реалізації «плану Маршалла».

Європейська економічна інтеграція великою мірою залежала від подолання суперечностей між Францією та Німеччиною, які за останні 70 років тричі воювали одна з одною. Міністр закордонних справ Франції Робер Шуман дійшов висновку, що кращий спосіб уникнення нової війни — це об'єднання сталеливарної та вугільної промисловостей обох країн, що унеможливило б таємне

виробництво озброєнь («план Шумана»). Одночасно можна було підвищити ефективність цих галузей. У травні 1950 р. відбулося об'єднання виробництва сталі й вугілля Франції та ФРН. У **квітні 1951 р.** до них приєдналися Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург, які разом із ФРН та Францією підписали в Парижі *Договір про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС)*.

У 1957 р. були створені ще дві міжнародні організації. *Європейське товариство з атомної енергії (Євроатом)*, покликане об'єднати зусилля його членів у сфері ядерних досліджень і використання ядерної енергії, та *Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)*, відоме під назвою *Спільний ринок*. **25 березня 1957 р.** 6 держав – ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Люксембург і Нідерланди – підписали у Римі договір про створення ЄЕС.

Метою створення цієї міжнародної організації було посилення позицій європейської економіки на світовому ринку за допомогою координації економічної політики її членів. У 1961 р. до ЄЕС намагалася приєднатися Велика Британія, проте її вступ був двічі заблокований президентом Франції Ш. де Голлем. Приєднання Великої Британії до ЄЕС відбулося в 1973 р. разом із Данією та Ірландією.

У 1981 р. до ЄЕС була прийнята Греція, у 1986 р. – Іспанія та Португалія, а в 1995 р. – Австрія, Фінляндія та Швеція.

На межі 1990-х років інтеграційні процеси в Європі прискорилися. Підготування нової інтеграційної угоди тривали приблизно три роки. **7 лютого 1992 р.** в нідерландському м. Маастрихті, на перетині кордонів Нідерландів, Бельгії та ФРН, міністри закордонних справ і міністри фінансів країн-членів ЄЕС (Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Іспанії, Італії, Ірландії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини, Великої Британії) підписали *Договір про Європейський Союз (Маастрихтська угода)*, який мав на меті поетапну трансформацію ЄЕС у новий економічний, валютний, а в перспективі – політичний Європейський Союз. Прийнята програма довгострокового стратегічного розвитку Європи передбачала: запровадження єдиної валюти – *євро*, часткову відмову від суверенітету у сфері зовнішньої та військової політики, розширення прав основних інституцій Європейського Союзу – Ради міністрів Європарламенту, Комісії європейських товариств, збільшення наднаціональних повноважень ЄС у соціальній політиці, охороні навколишнього середовища, промисловості, культурі, охороні здоров'я. Не заперечувалася можливість створення єдиного євроуряду.

Маастрихтський договір – один із найважливіших правових актів в історії ХХ ст., є логічним продовженням понад 40-річної історії євроінтеграції. На початку ХХІ ст. Європейський Союз значно розширив свій склад. У 2004 р. членами цієї міжнародної організації стали ще 10 країн: Польща, Чехія, Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Естонія, Мальта, Словаччина, Словенія, а в 2007 р. до ЄС приєдналися Болгарія та Румунія.

Будинок Європарламенту
в м. Брюсселі. Бельгія

*З виступу президента Чехії Вацлава Гавела в
Аахені 15 травня 1996 р.*

Я знаю, що ані Європейський Союз, ані Північноатлантичний договір не можуть за одну ніч відчинити двері для всіх тих, хто прагне до них приєднатися. Що з упевненістю вони можуть зробити, поки не пізно — це дати всій Європі, яка вбачається сферою спільних цінностей, запевнення, що вони не є закритими клубами. Вони повинні сформуванати чітку та детальну політику поступового розширення, що має не тільки свій розклад, а й пояснює логіку цього розкладу.

• Чому Чехія та інші держави Центральної та Східної Європи активно прагнули вступити до ЄС та НАТО?

Уже готовий до запровадження зразок європейського паспорта, розглядається питання про європейське громадянство. Затверджена Хартія основних соціальних прав — перелік мінімальних умов, згідно з якими, люди, що переїжджають з однієї країни ЄС до іншої, зберігають свої права. Найактивнішими поборниками поширення інтеграції на політичну сферу виступають ФРН та Франція, які висувають гасло «Батьківщина—Європа», тоді як Велика Британія, Нідерланди та французькі націоналісти висловлюють заперечення проти швидких темпів інтеграції та підтримують формулювання Ш. де Голля «Європа Батьківщин». ЄС налагоджує тісні контакти з іншими регіональними організаціями, має угоди з асоційованими членами — країнами Африки, Ізраїлем, країнами Східної Європи та стає дедалі важливішим чинником світової політики.

У 2007 р. був підписаний Лісабонський договір, який започаткував існування нового ЄС. Нині до організації входять 27 членів. Система установчих документів нового ЄС відображає концепції, висунуті Президентом Франції Н. Саркозі. Перший короткий установчий документ ЄС — Договір про Європейський Союз (55 статей). Другий повний документ — Договір про функціонування Європейського Союзу (358 статей). Місце та дати підписання Договорів не змінилися. Тому Договір про Європейський Союз має назву «Маастрихтський договір 1992 р.» у редакції Лісабонського договору 2007 р., а Договір про функціонування ЄС — «Римський договір 1957 р.» у редакції Лісабонського договору 2007 р.

Нині в Європарламенті налічується 751 депутат (замість 785, які були в 2004–2009 рр.). Депутати Європарламенту обираються за квотами, які залежать від кількості населення країни. Найменша квота — шість депутатів, найбільша — 96 (нині її має Німеччина). Серед дев'яти керівників Європарламенту — три жінки.

Іншою впливовою європейською організацією є Рада Європи (РЄ) — міжнародна міждержавна організація, створена 5 травня 1949 р. в Лондоні. Країнами-засновницями РЄ стали: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція. Головні органи РЄ — Комітет міністрів закордонних справ країн-членів Ради Європи та Консультативна парламентська асамблея. Комітет на основі принципу одностайності виробляє політичні рекомендації урядам країн-членів Ради Європи, які підлягають ратифікації парламентами. Консультативна парламентська асамб-

дея РЄ обговорює та ухвалює більшістю голосів рекомендації Комітету міністрів закордонних справ. У роботі Асамблеї від кожної країни-учасниці РЄ обов'язково беруть участь і представники парламентської більшості, і делегати від опозиції. При Раді Європи функціонують:

- Європейська комісія з прав людини;
- Європейський суд із прав людини;
- Європейський центр молоді;
- Європейський молодіжний фонд;
- Інформаційний центр охорони природи;
- Інститут спеціальних уповноважених із прав людини на місцях.

Основні організації Ради Європи розміщені в м. Страсбурзі (Франція). Упродовж довгих років РЄ була маловпливовою інституцією, роль якої значно зросла лише наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років у зв'язку з геополітичними змінами у світі та з прискоренням процесу євроінтеграції. **9 листопада 1995 р.** Україна стала 37 членом Ради Європи (38 — Хорватія, 39 — Росія).

Для України вступ до РЄ означав:

- піднесення на новий рівень питання про дотримання прав людини (тенденція пріоритету особистості над державою);
- приєднання протягом 3 років до 150 європейських конвенцій — необхідність приведення у відповідність до них українського законодавства;
- участь 12 народних депутатів Верховної Ради України (представників усіх фракцій) у парламентській Асамблеї Ради Європи;
- річний членський внесок до бюджету РЄ — 2 млн доларів (у 1996 р. РЄ витратила 3 млн доларів на програму підготовки для країни спеціалістів у різноманітних галузях).

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. За яких умов був прийнятий «план Маршалла»? Які наслідки для Європи він мав?
2. Що являв собою «план Шумана»?
3. Коли і де був створений Спільний ринок?
4. Яка велика держава ввійшла до ЄЕС через 16 років після його створення?
5. Назвіть членів Європейського Союзу.
6. Яку назву має спільна європейська валюта?
7. Які організації функціонують при Раді Європи?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Покажіть на мапі країни, які отримали допомогу за «планом Маршалла».
2. Накресліть схему організації влади в Раді Європи.
3. Заповніть таблицю:

Європейська інтеграція

Назва організації	Дата створення	Місце створення	Учасники	Напрямок діяльності

1. У чому, на ваш погляд, полягають розбіжності між концепціями «Батьківщина–Європа», яку проголосили ФРН та Франція, і «Європа Батьківщин» Ш. де Голля?
2. Яке значення має Маастрихтська угода для подальшої долі Європи?
3. Чому країни Центральної та Східної Європи прагнуть стати членами ЄС та НАТО?

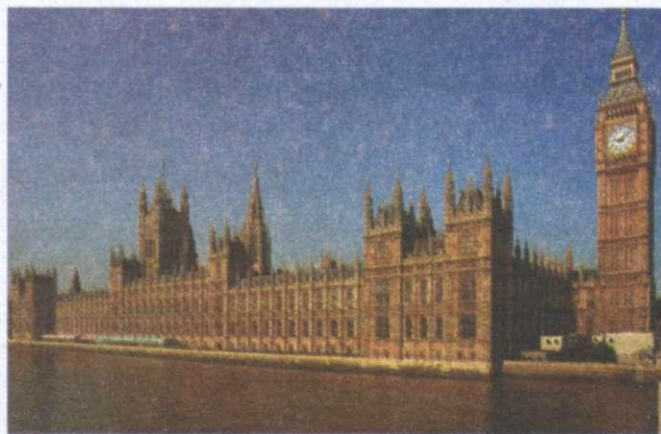
- **3 квітня 1948 р.** — прийняття «плану Маршалла»
- **5 травня 1949 р.** — створення Ради Європи (РЕ)
- **25 березня 1957 р.** — підписання Договору про створення ЄЕС (Спільного ринку)
- **7 лютого 1992 р.** — підписання Маастрихтської угоди
- **9 листопада 1995 р.** — вступ України до Ради Європи

§ 11 / Велика Британія

1. Внутрішня та зовнішня політика лейбористських і консервативних урядів у 40–70-х роках ХХ ст.

Народ Великої Британії водночас з іншими країнами антигітлерівської коаліції зробив великий внесок у розгром нацизму. Людські втрати цієї країни в роки Другої світової війни були порівняно невеликими — 300 тис. убитих і тих, хто зник безвісти. Це в чотири рази менше, аніж у 1914–1918 рр. Хоча воєнні дії на території країни не велися, матеріальні збитки становили 25 млрд фунтів стерлінгів (не враховуючи збитків від бомбардувань, потоплені судна тощо).

Друга світова війна значно послабила позиції Великої Британії на міжнародній арені. Країна втратила багато зовнішніх ринків і майже 25 % закордонних капіталовкладень, державний борг зріс у 4 рази. Під тиском національно-визвольного руху розпочався розпад Британської імперії.

Характерною рисою економіки Великої Британії було поступове відставання розвитку найважливіших і найпрестижніших галузей промисловості. Якщо в перші півтора повоєнні десятиліття вона посідала за обсягом промислового виробництва друге місце після США в західному світі, то на початку 1960-х років — третє, а наприкінці 1960-х — четверте.

Економічні труднощі посилювало й те, що підприємцям вигідніше було вивозити капітали за кордон, аніж укладати їх у національну промисловість. Застаріле устаткування оновлювалося поволі, великі кошти витрачалися на гонку озброєнь. Велика Британія брала активну участь у збройних акціях на Сході, у створенні воєнно-політичних блоків у Європі й Азії, тримала свої війська в країнах, що входили до складу Співдружності націй (колишні британські колонії); за витратами на озброєння вона поступалася тільки США.

Лейбористський уряд **Климент Еттли** (1945–1951) провів націоналізацію та реконструкцію багатьох галузей економіки. Під контроль держави перейшли Англійський банк, підприємства вугільної та газової промисловості, електростанції, залізниці, річковий і вантажний автомобільний транспорт. Колишні власники отримали 2,5 млрд фунтів стерлінгів, хоча це були найвідсталіші та найзбитковіші підприємства, їх утримання й реконструкція лягли на плечі платників податків. Це викликало невдоволення серед населення, яке посилювалося разом із неефективністю соціальних реформ і спричинило поразку лейбористів на виборах 1951 р.

Після цього 13 років країною керували консерватори. До влади повернувся **Вінстон Черчілль** (1951–1955); його наступником став **Антоні Іден** (1955–1957). У внутрішній політиці консерватори скоротили асигнування на освіту, соціальне страхування, підвищили ціни на побутові послуги. Вартість життя зросла на 20 %. У зовнішній політиці вони проводили активний курс на «стримування комунізму», зміцнювали англо-американський союз.

У 1964–1979 рр. (за винятком періоду з червня 1970 р. по лютий 1974 р., коли при владі перебував консервативний кабінет Едварда Хіта) на політичному олімпі Великої Британії панували лейбористи. Кабінети **Гарольда Вільсона** (1964–1970; 1974–1976) та **Джеймса Каллагана** (1976–1979), попри всі їхні зусилля, здійснивши обіцяну тред-юніонам¹ націоналізацію, збільшивши видатки на соціальні програми та змінивши податкову систему, усе ж не домоглися економічної стабілізації. Країна втратила свої позиції на світовій арені.

2. Ліквідація Британської імперії.

Опір колоніальній політиці Великої Британії почав наростати після Другої світової війни. Англії вже не могли утримати свої позиції в Індії. Уряд Великої Британії в 1947 р. розділив свою колишню колонію на дві незалежні держави — Індію та Пакистан. У 1948 р. здобув незалежність о. Цейлон (нині Шрі-Ланка). Того ж року суверенітет отримала Бірма.

Головний етап деколонізації Британської імперії розпочався наприкінці 1950-х років. У 1957 р. здобула незалежність перша держава Чорного континенту — британська колонія Гана. У 1960 р. прем'єр-міністр Великої Британії **Гарольд Макміллан** висловив сакраментальну фразу про «вітри перемін», що віють над Африкою. Того ж року британська колонія Нігерія здобула незалежність.

¹ Тред-юніони — назва профспілок у Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії. 83

За нею стали вільними Уганда (1962), Кенія (1963), Танзанія, Замбія, Малаві (1964), Ботсвана та Лесото (1966), Свазіленд (1968) та ін.

В Азії здобули незалежність Малайзія (1963), Бруней (1983). На Близькому Сході отримала суверенітет Трансіор Данія (нині Йорданія). Велика Британія змушена була відмовитися від управління Палестиною.

Більшість колишніх британських колоній входять до Британської співдружності націй, яка була створена на основі Вестмінстерського статуту 1931 р. та набула сучасних форм після Другої світової війни. Членами співдружності є 49 держав. Свого часу з неї вийшли Бірма (1948), Ірландія (1949), Судан (1956), ПАР (1961), Пакистан (1972).

Британська співдружність проводить консультації прем'єр-міністрів і міністрів фінансів на регулярній основі, а також має постійно діючі комітети з економіки, науки, освіти. Усі країни та території, що утворюють цю співдружність (окрім Канади), уходять до стерлінгової зони й підтримують тісні зовнішньоекономічні відносини з Великою Британією. У межах співдружності здійснюється тісне співробітництво у військовій галузі — підготовка кадрів, постачання зброї, розвиток військових галузей промисловості. На території деяких колишніх колоній розміщені британські військові бази. Проте сучасні тенденції світового розвитку неминуче ведуть до здобуття повного суверенітету та незалежності колишніх англійських колоній.

3. Тетчеризм.

У травні 1979 р. на парламентських виборах здобула перемогу консервативна партія на чолі з **Маргарет Тетчер**. Лідер консерваторів стала першою в британській історії жінкою-прем'єром. Консерватори прийшли до влади з чіткою програмою дій. Її метою було вивести Велику Британію із соціально-економічного застою. Для цього, на думку М. Тетчер, було необхідно:

- зупинити інфляцію, посилення якої розладнало господарське життя країни;
- зменшити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б змогу збільшити інвестиції в економіку;
- суттєво зменшити державне втручання в господарські та соціальні справи, що негативно впливало на зростання економіки;
- «приборкати» профспілки, які, на думку консерваторів, зосереджували у своїх руках «надмірну владу», що підривало розвиток бізнесу.

Отже, програма передбачала докорінні зміни в соціально-економічній політиці уряду.

84 Маргарет Тетчер

У соціальній сфері М. Тетчер застосувала принцип: хто достатньо заробляє, той повинен платити за навчання та надання медичних послуг. Політичною філософією прем'єр-міністра став вислів: «Безплатний сир буває тільки в мишоловці». Кабінет М. Тетчер неухильно та послідовно втілював свою програму в життя, незважаючи на значний опір парламенту.

Унаслідок запровадження політики «тетчеризму» Велика Британія досягла такого рівня економічного розвитку, який дав підстави говорити про британське «економічне диво»: на 1 млн скоротилася кількість

безробітних, понад 60 % англійців стали власниками квартир чи будинків, кожний четвертий британець — власником акцій, середні прибутки населення зросли на 30 %; скоротилися кількість страйків і членство британців у тред-юніонах.

У вступі до перевиборчого маніфесту консерваторів 1987 р. М. Тетчер зазначала: «В останні роки в Британії сталися великі зміни на краще. Ми надали їй нової сили та гідності. Ми зміцнили новий дух підприємництва. Ми гідно відповіли на виклики всередині країни та за її межами. Консервативна мрія перетворюється на дійсність». Лідер консерваторів уважала, що Велика Британія повинна мати сильну армію та флот і вдосконалювати ядерну зброю. Вона активно захищала доктрину «ядерного стримування».

Відносини між Великою Британією та СРСР до 1985 р. були фактично заморожені. Маргарет Тетчер не сприймала комунізм у жодній формі та була послідовною його противницею. Вона писала: «Мені завжди здавалося, що соціалісти переконані, ніби інші люди створюють усе на світі тільки для того, щоб вони, соціалісти, могли б усе це перерозподіляти». Після приходу до влади в СРСР М. Горбачова М. Тетчер, вітаючи суспільно-політичні зміни в Радянському Союзі, налагодила відносини між країнами.

Однак британське суспільство вже не бажало платити високу ціну за зростання своїх статків. Майже 9,5 млн британців потрапили до категорії бідних. Спроба М. Тетчер запровадити новий подушний податок, однаковий для всіх британців, незалежно від отримуваних прибутків, наразилася на опозицію не лише з боку її противників, а й навіть представників консервативної партії. Через це в листопаді 1990 р. М. Тетчер заявила про свою відставку.

4. Сучасне становище в країні.

1 травня 1997 р. у Великій Британії відбулися парламентські вибори, на яких перемогу здобули лейбористи.

Лейборист **Ентоні Блер** переміг Дж. Мейджора, наступника М. Тетчер. Основним чинником перемоги лейбористів, як вважають деякі політологи, було те, що після 18-річного правління консерваторів британці прагнули перемін, свіжих ідей, нових людей.

Перемогу лейбористам принесли Шотландія, Уельс, великі та середні міста, населені значною мірою «кольоровими». Уельсьцям і шотландцям Е. Блер обіцяв більшу незалежність, «кольорових» іммігрантів¹ запевняв у тому, що боротиметься проти расизму. Лідер лейбористів прагнув догодити й жителям островів, і континентальній Європі, з якою він сподівався значно розширити інтеграцію. Багато голосів Е. Блеру принесли плани щодо зміцнення позицій вільного підприємництва та приватної ініціативи, сильна соціальна політика та зростання впливу профспілок. За час перебування при владі уряд лейбористів зробив певні кроки щодо виконання передвиборчих зобов'язань.

Прем'єр-міністр наважився розпочати конституційну реформу. Одним з основних її напрямів було надання більшої автономії Шотландії та Уельсу. Питання про шотландський парламент і Асамблею Уельсу було вирішено у вересні

¹ *Імміграція* — в'їзд чужоземців у країну перебування на тривале або постійне проживання.

Девід Кемерон

1997 р. на референдумах. Другим напрямом конституційної реформи стала зміна статусу палати лордів. Ентоні Блер прагнув перетворити її на більш демократичний орган, який представляв би всіх виборців.

Надзвичайно важливою реформою в економічній сфері було надання Центральному банку права на регулювання відсоткових ставок. Реформу підтримали фінансові та ділові кола Великої Британії. Прем'єр-міністр заявив, що дотримується стратегії «третього шляху», відмовляючись від традиційної лейбористської підтримки державного сектора, а також обмежуючи неконтрольовану свободу підприємництва, яку запровадили консерватори.

У травні 2007 р. прем'єр-міністром Великої Британії став **Гордон Браун**, представник тієї ж лейбористської партії, який пообіцяв, що продовжуватиме курс свого попередника у внутрішній та зовнішній політиці. Він дійсно намагався це робити, проте йому перешкодили світова економічна криза, безперервний потік емігрантів до Об'єднаного Королівства, зменшення довіри виборців до влади.

Наступним прем'єр-міністром Великої Британії в **травні 2010 р.** став лідер консервативної партії **Девід Кемерон** (наймолодший прем'єр-міністр у Великій Британії з 1812 р.). Уперше в післявоєнній історії країни було сформовано коаліційний уряд з ліберал-демократами.

5. Українсько-британські відносини.

Дипломатичні відносини між Україною та Великою Британією встановлені в 1992 р. У 1995–1996 рр. Президент України Л. Кучма та прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор обмінялися офіційними візитами. Сприятливою обставиною для поглиблення українсько-британського діалогу є наявність на туманному Альбіоні 35-тисячної української громади. Перші українці прибули до Великої Британії наприкінці XIX ст. Нова еміграційна хвиля припала на період після Другої світової війни, коли сюди переселилися 25 тис. українців, серед яких більшість становили звільнені з таборів в'язні, воїни УПА, вояки дивізії «Галичина» (8,5 тис.).

99 % українців Великої Британії живуть в Англії, із них 3/4 – в індустріальних містах Центральної Англії та майже 2 тис. – у Лондоні. Порівняно з іншими національностями український етнос становить меншість – 0,03–0,04 %. 75 % британських українців не мають підданства. Незважаючи на цей політичний чинник, життєвий рівень британських українців такий самий або навіть дещо вищий, аніж у середньому в країні серед працюючих. Більшість українських родин має власні будинки. Майже 80 % українців зайняті фізичною та некваліфікованою працею в різних галузях економіки. Решта – службовці, які працюють у комерційних структурах, на підприємствах. Серед українців зростає кількість інженерів, техніків, архітекторів.

Культурне життя діаспори досить різноманітне. Велику популярність у Великій Британії мають хори «Діброва», «Гомін», танцювальний ансамбль «Орлик». У Лондоні діють бібліотека та музей імені Т. Г. Шевченка.

Під егідою «Союзу українців у Великій Британії» відкриті вечірні українські школи, молодіжні організації ПЛАСТ і СУМ (Спілка української молоді).

75 % британських українців — католики. Одним із найбільших українських видань є засновані в 1947 р. газета «Українська думка» та часопис «Український огляд». Українська мова зазвичай вживається в родинах, церквах, оскільки англо-мовне оточення та змішані шлюби не сприяють її розвитку.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть наслідки Другої світової війни для Великої Британії.
2. Яка партія здобула перемогу на парламентських виборах у 1945 р.? Хто очолив уряд?
3. Які причини призвели до криз і розпаду Британської імперії?
4. Поясніть термін *тетчеризм*.
5. Яким було ставлення М. Тетчер до соціалізму?
6. Що ви знаєте про Е. Блера?
7. Які друковані органи має українська громада Великої Британії?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

Порівняйте внутрішню політику Р. Рейгана та М. Тетчер. Заповніть таблицю:

Реформи	Р. Рейган	М. Тетчер
В економічній сфері		
У фінансовій сфері		
У соціальній сфері		

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. У чому полягають принципові розбіжності між політичними концепціями англійських консерваторів і лейбористів?
2. Чому в 1997 р. консерватори програли вибори лейбористам, попри всі їхні попередні досягнення?

РОБОТА З ДжЕРЕЛАМИ

Практична робота
Прочитайте уривки.

Із статті А. Уткіна «Вінстон Черчілль»

Політик, військовий лідер та історик В. Черчілль став героєм своєї країни на етапі, коли фортуна, яка багато років прихильно ставилася до Великої Британії, почала відвертатися від неї. Мистецтво дипломатії та мужність військового лідера були надзвичайно необхідні «останньому леву» з довгої плеяди героїв англійської історії. Велична традиція гідно сприймати безжальні зміни, характер особистості, яка завжди залишається сама собою, презирливе ставлення до інтриги й опортунізму допомогли цьому нащадку герцогів Мальборо мужньо зустріти занепад могутності своєї країни, не втратити віру в повернення припливної хвилі.

Вінстон Черчілль був конструктором танка, одним із перших, хто зрозумів значення авіації, цікавився ракетами в 1930-х роках. При цьому він був найбільш високооплачуваним журналістом свого часу, 87

неперевершеним майстром слова, родоначальником європейської інтеграції, людиною, яка виграла дві світові війни. Право В. Черчілля на історичне вшанування ґрунтується на тому, що він, сприйнявши консервативні тенденції старої доброї Англії, зумів провести корабель своєї держави крізь сувору історичну смугу, зберегти її цінності, душевне здоров'я й віру в себе.

Із статті О. Черевка «Нарис політичної біографії Маргарет Тетчер»

Існує думка, що М. Тетчер стала заручницею своїх власних успіхів. Володіючи впродовж 5 років абсолютною парламентською більшістю, вона дедалі більше вдавалася до авторитарних методів керівництва, ставала дедалі владолюбнішою, зухвалою та деспотичною, не сприймала жодної критики на свою адресу. Водночас, описуючи свою відставку в мемуарах, «залізна леді» вперше розкрилася зовсім з іншого боку — як людина, не позбавлена звичайних людських почуттів. Відставку з посади лідера партії, а отже, і уряду, вона переживала як особисту трагедію, давши волю емоціям, що їх мусила стримувати впродовж багатьох років.

Маргарет Тетчер пішла з політичної арени, але для британської нації, інтереси якої вона ставила понад усе, залишилося її дітище — країна, яка покінчила із принципом затратної економіки, коли уряд думав, що він може витратити більше, ніж дозволяють фінансові ресурси держави; країна, де кожний, завдяки своїй наполегливій праці, має можливість стати власником і забезпечити собі та своїй родині гідний рівень життя; країна, що вкотре вселила в підданих британської корони впевненість у собі, у прийдешньому дні, що забезпечується двостороннім співробітництвом: «Я підтримую державу, — держава підтримує мене»; країна, у якій кожний пишається тим, що він британець і, нарешті, країна, яка примусила весь світ поважати її, рахуватись із нею.

Парадокс історії полягає в тому, що основні гасла «тетчеризму», від яких необачно відмовилися консерватори посттетчерської доби, підхоплені та втілюються в практику лейбористськими лідерами нової генерації. Нинішній прем'єр-міністр Великої Британії Е. Блер головною метою своєї внутрішньої політики вважає повну й остаточну трансформацію робітничого класу в клас середнього та дрібного власника — ідеал, який, власне, і є стрижнем «тетчеризму».

- У яких сферах державного управління кожний із політичних лідерів досяг найбільших успіхів?
- Що їх об'єднує в політичній, економічній, військовій діяльності, а що — відрізняє?
- Які подібні риси характеру вони мають?

- **1979–1990 рр.** — перебування М. Тетчер на посаді прем'єр-міністра Великої Британії

§ 12 / Франція

1. Четверта республіка.

Після закінчення Другої світової війни у Франції склалася нова політична ситуація. Політичні сили, які уособлювали Третю республіку, були скомпрометовані внаслідок їхньої капітуляції перед нацистами. На політичну арену вийшли нові суспільно-політичні об'єднання. Впливовою силою став Союз деголівців. Найбільшими політичними партіями були Французька комуністична партія (ФКП), яка в 1945 р. налічувала 800 тис. членів і Французька соціалістична партія (ФСП), у лавах якої в 1946 р. перебувало 350 тис. членів.

9 вересня 1944 р. генерал Ш. де Голль сформував коаліційний Тимчасовий уряд, до якого ввійшли учасники руху Опору. Вся повнота влади була зосереджена в руках голови Тимчасового уряду. Становище у Франції було складним. Двічі відбулися вибори до Установчих зборів, тричі проводився референдум. Нарешті, **13 жовтня 1946 р.** була прийнята *конституція Четвертої республіки*. Вона декларувала право на працю, відпочинок, організацію профспілок, проведення страйків, право робітників на участь в управлінні підприємствами.

Франція, відповідно до нової конституції, проголошувалася парламентською республікою. Парламент поділявся на дві палати — Національні збори та Раду республіки. У руках першої палати була зосереджена вся влада. Саме вона ухвалювала закони та контролювала діяльність уряду. Президентів республіки, якого обирали на 7 років, надавалися другорядні повноваження. 24 грудня 1946 р. нова конституція набула чинності. Четвертій республіці дісталася складна економічна спадщина. Першому урядові на чолі із соціалістом **Полем Рамадье** були потрібні великі капіталовкладення для поживлення економіки.

Велику допомогу Франції надали Сполучені Штати, реалізуючи «план Маршалла». На рахунок зовнішніх позик і кредитів у 1946–1958 рр. країна одержала 12 млрд доларів. Унаслідок цього прискорилися темпи економічного розвитку. У 1948 р. промисловість Франції перевершила довоєнний рівень, а в 1958 р. випуск промислової продукції зріс у 2,5 раза порівняно з довоєнним. У сільському господарстві цього рівня було досягнуто в 1950 р.

У червні 1949 р. Франція стала членом НАТО, у квітні 1951 р. — співзасновницею Європейського об'єднання вугілля та сталі. Утворення цієї організації зміцнило міжнародні позиції Франції, сприяло налагодженню торгового, економічного, культурного співробітництва. У 1957 р. в Римі була підписана угода про створення Спільного ринку, провідну роль у якому відігравала Франція.

За період існування Четвертої республіки змінилося 25 кабінетів. Правляча верхівка країни намагалася запобігти остаточному розпадові імперії. Тому, коли під керівництвом Фронту національного визволення (ФНВ) Алжиру в цій країні

Ейфелева вежа — символ столиці Франції

в 1954 р. розпочалося повстання проти французької влади, уряд узяв курс на його придушення. За статусом Алжир був не колонією, а заморським департаментом Франції. Алжирські французи, кількість яких становила один із дев'яти мільйонів населення цієї території на півночі Африки, були категорично проти надання Алжиру незалежності. Алжирська війна побила всі рекорди жорстокості та спустошила французьку скарбницю. У травні 1958 р. криза в Алжирі досягла апогею. Налякані перспективою подальшого піднесення демократичного руху, владні структури вирішили ліквідувати Четверту республіку та запросили Ш. де Голля повернутися в політику.

З виступу Шарля де Голля на прес-конференції 19 травня 1958 р.

Я одинак, який не поєднує себе з жодною партією, з жодною організацією... Я людина, яка не належить нікому й належить усім... Зараз я повертаюся до свого села і залишаюся там у розпорядженні країни.

- Прокоментуйте слова Ш. де Голля. Які переваги створювала для нього неналежність до жодної партії?

2. Становлення П'ятої республіки. Шарль де Голль.

Шарль де Голль

Нова конституція Франції (*конституція П'ятої республіки*), прийнята **28 вересня 1958 р.**, значно звузила повноваження парламенту та розширила права президента. Президент обирався на 7 років не на засіданні парламенту, як раніше, а колегією з 80 тис. виборців. Він наділявся повноваженнями глави держави, голови виконавчої влади та головнокомандувача збройних сил, мав право розпускати Національні збори, затверджувати закони, ухвалені парламентом, але міг видавати й власні декрети. **21 грудня 1958 р.** кандидатуру **Шарля де Голля** на посаду президента Франції підтримали 75,5 % виборців.

Свої перші дії на посту глави держави Ш. де Голль присвятив вирішенню колоніального питання. 16 вересня 1959 р. він публічно визнав право Алжиру на самовизначення. Наступного року отримали незалежність від Франції понад два десятки африканських держав, а також В'єтнам і Камбоджа. Президент робив усе для того, щоб цей процес відбувався цивілізовано та безболісно. Він виступив за скасування секретності, якою було оповите перебування на території Франції натовських військових баз. Американські військовики, які їх очолювали, відмовлялися надавати інформацію, що цікавила уряд Франції. У 1959 р. Ш. де Голль перевів під французьке командування протиповітряну оборону країни, ракетні війська та підрозділи, виведені з Алжиру. Це спричинило погіршення відносин Франції з Вашингтоном. Однак президент наполягав на праві Франції самостійно визначати свою політику.

У лютому 1960 р. Франція здійснила своє перше випробування ядерної зброї. А через п'ять років Ш. де Голль повідомив про відмову Франції від використання долара в міжнародних розрахунках і перехід на єдиний золотий стандарт.

9 вересня 1965 р. загальносвітовий резонанс отримала заява Ш. де Голля, що Франція віднині не вважає себе пов'язаною зобов'язаннями з НАТО. 21 лютого 1966 р. країна вийшла з Північноатлантичного союзу, а штаб-квартира блоку переїхала з Парижа до Брюсселя. З французької території перемістили 29 військових баз із 33 тис. солдатів і офіцерів. Позиція Франції в міжнародних справах стала антиамериканською. Шарль де Голль засудив дії Ізраїлю в шестиденній війні, а потім і в'єтнамську авантюру, від якої він відраджував керівництво США.

Перший президентський термін Ш. де Голля закінчився наприкінці 1965 р. Переконалий, що президента має обирати народ, він ще в 1962 р. заручився підтримкою своєї позиції, провівши з цього приводу референдум. Вибори 1965 р. стали другими в історії Франції прямими виборами президента (перші відбулись у 1848 р., за часів Наполеона III). Проте, несподівано для Ш. де Голля, він не пройшов у першому турі і лише під час другого туру переміг кандидата коаліції лівих сил Ф. Міттерана.

До зниження популярності президента Ш. де Голля призвели прорахунки в його соціально-економічній політиці. Ліквідація великої кількості дрібних селянських господарств, спричинена аграрною реформою, великі вливання коштів у розвиток військово-промислового комплексу знизили рівень життя в країні. Населення все негативніше сприймало заклики уряду до самообмежень.

2 травня 1968 р. у Парижі розпочалися студентські заворушення. Студенти Сорбоннського університету вимагали поновити роботу факультету соціології. Відбулися зіткнення з поліцією. До заворушень приєдналися профспілки. 13 травня відбулася маніфестація під гаслами «Де Голль — в архів!» та «Час іти, Шарль!». Розпочалися масові страйки з вимогами 40-годинного робочого тижня та підвищення мінімальної заробітної плати.

24 травня президент Франції виступив по телебаченню, заявивши, що країна перебуває на межі громадянської війни, та вимагаючи додаткових повноважень. 30 травня він розпустив Національні збори та призначив нові парламентські вибори, на яких голлісти (Об'єднання за підтримку республіки та незалежні республіканці) святкували перемогу, отримавши 73,8 % депутатських мандатів.

Шарль де Голль увів до складу уряду лівих голлістів, які виступили з проектом соціально-економічних реформ. Президент вирішив їх здійснити. Першим кроком став законопроект про новий адміністративний поділ Франції та відновлення сенату. Президент заявив, що внесе проект на загальний референдум, і якщо він буде відхилений, піде у відставку. Проект виявився непопулярним, і на референдумі 27 квітня 1969 р. 52 % виборців його відхилили. Шарль де Голль склав свої повноваження.

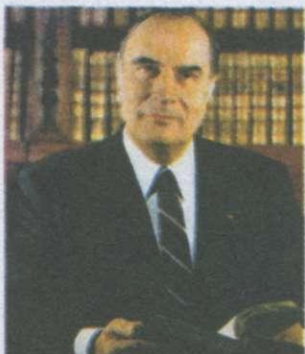
На виборах у **червні 1969 р.** Президентом Франції був обраний **Жорж Помпідю** — один із прем'єр-міністрів в урядах Ш. де Голля. Уряд Ж. Помпідю, урахувавши настрої населення, послабив державну регламентацію економіки та розширив соціальне законодавство. Поліпшилися відносини Франції зі США.

Наступним Президентом Франції став деголлівець **Валері Жискар д'Естен**, який продовжив політичний курс свого попередника.

Жорж Помпідю

3. Франція наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Франсуа Міттеран

У 1981 р., під час гострої економічної кризи, до влади у Франції прийшов блок лівих партій. Президентом став соціаліст **Франсуа Міттеран**. Урядом лівих сил була здійснена націоналізація великих банків і деяких промислових підприємств, частково децентралізована влада, прийняті закони про права працівників і профспілок. Усе це спричинило посилення інфляції, падіння курсу франка, а введення державного контролю за цінами та заробітною платою викликало масове незадоволення.

Наприкінці 1980-х років було скасовано деякі закони, денационалізовано окремі промислові групи та банки, скорочено державний сектор. Було обмежено державне регулювання промисловості, відпущено ціни, скорочено витрати на соціальні програми.

У 1988 р. Ф. Міттеран знову переміг на президентських виборах. Він продовжив курс на об'єднання Західної Європи, підтримання добросусідських відносин із країнами Східної Європи. Завдяки франко-німецькому примиренню стало можливим створення загальноєвропейських інституцій.

У травні 1995 р. на президентських виборах переміг **Жак Ширак**, лідер партії «Об'єднання на підтримку республіки» (ОПР). Початок його президентства проходив під знаком серйозних труднощів.

У жовтні 1995 р. стався соціальний вибух, ініціаторами якого виступили студенти, які вимагали збільшення кредитів на освіту та гарантії отримання роботи після закінчення навчання. Головним завданням Ж. Ширака стало вирішення соціальних конфліктів. Почалося здійснення реформ системи соціального страхування, які передбачали збільшення прямих і непрямих податків, обов'язкові виплати до фондів соціального страхування, упорядкування проблеми імміграції. Уже в 1998 р. економічне зростання досягло 3%. Був прийнятий закон про 35-годинний робочий тиждень, який набрав чинності 1 січня 2000 р.

У 2002 р. **Жак Ширак** був повторно обраний на посаду президента Франції, а його партія здобула перемогу на парламентських виборах. Співпраця президента, парламентської більшості та уряду створила умови для ефективного розвитку країни в наступні роки.

Ніколя Саркозі

У 2007 р. перемогу на президентських виборах у нелегкій боротьбі із соціалісткою Р. Круаяль здобув **Ніколя Саркозі** — послідовник Ж. Ширака. З перших кроків перебування при владі він ініціював прийняття жорстких законів щодо іммігрантів, ініціював скорочення соціальних програм, заморожування заробітних плат державних службовців та інші непопулярні заходи, які неодноразово викликали страйки та заворушення. Проте більшість населення Франції підтримує Н. Саркозі, за президентства якого країна займає провідні позиції в Європі та успішно долає економічну кризу.

4. Відносини Франції з Україною.

У 1990-і роки Франція посилила свою зовнішньополітичну активність у Східній Європі. 24 січня 1992 р. вона визнала незалежність України та встановила з нею дипломатичні відносини. У 1997–1998 рр. відбувся обмін офіційними візитами президентів Франції та України.

Нині у Франції проживає 40 тис. осіб українського походження. Значний відсоток — діти від змішаних шлюбів українців із представниками інших національностей. Вони потрапили сюди під час Другої світової війни. Тисячі людей були вивезені нацистами на примусові роботи до Франції, більшість із них залишилася там на постійне проживання.

90 % українців живуть у Парижі, Орлеані, Ліоні, Тулузі, Марселі, Бордо. Більшість із них має французьке громадянство. Багато українців — промислові робітники, зайняті малокваліфікованою працею. Є дрібні підприємці, незначна частина належить до інтелігенції (викладачі університетів, музиканти, художники, інженери).

Центром українського культурного життя є Париж. Там працює бібліотека імені Симона Петлюри, діє Центр документальних матеріалів з україністики, який налічує 30 тис. томів. В Інституті східних мов і цивілізацій Сорбонського університету знаходиться Архів української еміграції у Франції.

У країні діють масові громадські організації. Серед них — Українське академічне товариство, Українське товариство імені Т. Г. Шевченка, Товариство імені М. Шашкевича, Французько-українське товариство.

Дві третини українців у Франції належать до української католицької (уніатської) церкви. Інші віруючі — прихожани Української автокефальної православної, римо-католицької, протестантської церков.

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. Назвіть наслідки окупації значної частини території Франції під час Другої світової війни.
2. Яка політична ситуація складалась у Франції в перші повоєнні роки?
3. У чому полягала суть алжирської проблеми? Як її було вирішено?
4. За яких обставин Ш. де Голль став президентом?
5. Якими були основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики адміністрації Ш. де Голля?
6. До якої політичної партії належав Президент Франції Ф. Міттеран і як це позначилося на його діяльності?
7. Охарактеризуйте політику Президента Франції Н. Саркозі.

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Порівняйте конституції Четвертої та П'ятої республік. Заповніть таблицю:

Історичний період	Повноваження президента	Повноваження парламенту
Четверта республіка		
П'ята республіка		

2. Визначте основні причини соціально-економічної кризи у Франції наприкінці 1960-х років.

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Чому саме Франції належить провідна роль у процесі інтеграції Західної Європи на сучасному етапі?
2. Чому люди різних політичних переконань вважають Ш. де Голля національним героєм Франції?
3. Яким є становище української діаспори у Франції?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

З книжки Л. Володіна «Франція в різних вимірах» про події 1968 р.

Коли страйкують усі, працюючій людині стає нелегко жити. Страйкарі, які зайняли заводи та установи, по декілька днів не виходять на вулицю. Мільйони сімей страйкарів повинні подумати про завтрашній день. Зупинка транспорту створила проблеми з постачанням великих міст. У пекарнях випікається хліб із короткотермінових запасів. На ринках вартість картоплі стала більшою, ніж нещодавно коштувала суниця. На вулицях накопичуються гори ящиків і корзин із сміттям та відходами. Паризька префектура звернулася до мешканців міста із закликом економно витратити воду, оскільки її подача не набагато перевищує аварійний рівень.

За декілька днів ділове життя в країні повністю завмерло від Дюнкерка до Ніцци. Робота припинилася повсюдно — від металургійних заводів, електростанцій до поховальних бюро.

Проте жодна газета чи радіостанція не повідомили в ті дні про скарги населення на страйк. Навпаки, його підтримали багато працівників. Застрайкували службовці великих універсальних магазинів. Французький банк припинив випуск грошей — його співробітники не вийшли на роботу. Актори театрів і кіно, які зібралися на позачергову асамблею, одноставно вирішили оголосити безстроковий страйк. Зачинили свої двері не тільки театри, а й мюзик-холи. Відбувся лише концерт популярного співака Жана Ферра. Збір від концерту було надіслано страйковому комітету однієї паризької установи.

- Чому, на вашу думку, страйк охопив усі галузі виробництва та був широко підтриманий населенням?

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **13 жовтня 1946 р.** — прийняття конституції Четвертої республіки
- **28 вересня 1958 р.** — прийняття конституції П'ятої республіки
- **Травень 1968 р.** — масові демонстрації в Парижі та інших містах Франції

§ 13 / Німеччина

1. Розкол Німеччини на ФРН і НДР.

Німеччина як суверенна держава перестала існувати **8 травня 1945 р.** Між союзниками була досягнута угода про розподіл Німеччини на чотири зони окупації. 2 грудня 1946 р. між Великою Британією та США була підписана угода про об'єднання їхніх зон окупації. Так виникла *Бізонія*. У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція, а Бізонія трансформувалася в *Тризонію*. В об'єднаній західній зоні почали швидко формуватися органи влади — економічна та виконавча ради, верховний суд, банк німецьких земель і т. ін.

Рейхстаг — місце засідань бундестагу

20 червня 1948 р. в західних зонах була проведена грошова реформа, якою вводилася нова німецька марка. Реформа зупинила інфляцію, сприяла зникненню «чорного» ринку. Склалася умови для відновлення економіки. Наприкінці року промислове виробництво збільшилося в 1,5 раза, а в 1949 р. досягло довоєнного рівня.

У вересні 1948 р. було розроблено конституцію. *Основний закон* набрав чинності **23 травня 1949 р.** після затвердження його окупаційною владою. Конституція закріпила основні громадянські та політичні свободи й проголосила Захід-Німеччину демократичною федеративною державою.

До складу Західної Німеччини в 1949 р. ввійшли 11 земель, кожна з яких мала свою конституцію, законодавчі, виконавчі та судові органи. За формою правління ФРН стала парламентською республікою. Функції парламенту виконував бундестаг, депутати якого обиралися на чотири роки. Функції президента країни були суто представницькі, зате влада канцлера, керівника уряду, якого обирає бундестаг, стала надзвичайно великою.

Перші парламентські вибори відбулися 14 серпня 1949 р. Головними претендентами на перемогу стали коаліція Християнсько-демократичного та Християнсько-соціалістичного союзів (ХДС–ХСС) і Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН). Вони отримали приблизно однакову кількість голосів, але до ХДС–ХСС приєдналася Вільна демократична партія (ВДП), що й визначило перемогу коаліції. Лідер ХДС–ХСС **Конрад Аденауер**, обраний на посаду федерального канцлера, **20 вересня 1949 р.** сформував коаліційний уряд. Цим завершився процес утворення *Федеративної Республіки Німеччина*.

На противагу цьому радянська сторона **7 жовтня 1949 р.** проголосила утворення *Німецької Демократичної Республіки (НДР)* на території своєї зони окупації. Як і всю Німеччину, на дві зони було переділено Берлін: його східна частина стала столицею НДР.

2. Західнонімецьке «економічне диво».

Перші роки існування ФРН характерні високими та стабільними темпами промислового розвитку. Вже в 1951 р. загальний обсяг виробництва був на третину вищим, аніж у 1936 р., а в 1956 р. він подвоївся. Середньорічний приріст 95

Людвіг Ергард

промислової продукції становив у 1950–1960-х роках 9,6 % проти 4 % у США і 3 % у Великій Британії. Німецькому «економічному диву» сприяли кілька чинників. По-перше, значною мірою вдалося зберегти промисловий потенціал західної частини країни. По-друге, було вдалося дешевої робочої сили, особливо після репатріації 9 млн німців зі Східної Пруссії та інших районів. Заробітна плата робітників у перші повоєнні роки була значно меншою від довоєнної, а робочий тиждень становив 50–52 години. По-третє, США надали Західній Німеччині 3,9 млрд доларів «стартової допомоги» за «планом Маршалла». Понад 30 % усіх інвестицій в економіку надійшли з федерального та місцевих бюджетів.

Ці кошти були витрачені на заміну застарілого устаткування, оновлення виробництва, створення нових галузей економіки (нафтохімії, електроніки тощо). Відбувся процес прискореної індустріалізації порівняно відсталих регіонів. Економічному розвитку сприяв великий попит на всі види промислової продукції як виробничого призначення, так і товарів широкого вжитку. Крім того, ФРН у 1950-х роках практично не мала військових витрат. Це дало можливість зробити значні грошові заощадження.

Визнаним натхненником німецького «економічного дива» був **Людвіг Ергард** — міністр економіки, а потім і канцлер. Разом із групою неоліберальних економістів він створив теорію «соціального ринкового господарства», у якій успішно поєднувалися особиста ініціатива підприємців і вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Держава, на думку авторів цієї теорії, повинна підтримувати нормальне функціонування системи цін і захищати ринкову економіку від монополізму товаровиробників. Для попередження циклічних криз їй необхідно використовувати важелі кредитної, валютної, податкової політики. Проте абсолютно не допускається втручання державних структур в господарську діяльність окремих підприємств.

Теорія «соціального ринкового господарства» стала основою економічної політики західнонімецького уряду на тривалий час.

3. Об'єднання Німеччини.

Зовсім іншим шляхом розвивалася НДР. За роки будівництва соціалізму за радянським зразком республіка досягла певних успіхів у розбудові державної промисловості. У сільському господарстві була проведена кооперація. Запроваджені системи безкоштовної освіти та медичної допомоги, пенсійного забезпечення. У містах велося досить інтенсивне житлове будівництво. У цілому життєвий рівень жителів НДР був найвищим серед країн соціалізму, однак поступово в суспільстві почала наростати соціальна напруженість.

У другій половині 1980-х років населення НДР виявляло чимраз більше невдоволення всевладдям *Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЕПН)* та органів безпеки, відсутністю елементарних громадянських прав і свобод, цензурою, забороною приватних поїздок до ФРН та інших західних країн, ізоляцією НДР від вільного світу.

Обурення та протести громадськості викликала фальсифікація результатів виборів до місцевих органів влади в травні 1989 р. Групи інакочисельців стали об'єднуватися в широкий демократичний рух під назвою «Новий форум». Улітку того ж року набули масового характеру втечі громадян НДР на Захід, які стали можливими після відкриття Угорщиною свого кордону з Австрією для туристів із НДР. Десятки тисяч східних німців поспішили скористатися можливістю покинути «державу робітників і селян». Одночасно в Лейпцизі, Дрездені, Берліні та інших містах НДР відбувалися масові демонстрації з вимогами свободи та демократичних змін.

Руїни Берлінської стіни. 1989 р.

Незважаючи на кадрові зміни в СЄПН, стихійні демонстрації в містах НДР тривали, влада поступово втрачала контроль над станом справ у країні.

Знаменною подією стало відкриття кордону між Східним і Західним Берліном у ніч проти 10 листопада 1989 р. Сумнозвісна Берлінська стіна, яка простояла 28 років, була зруйнована. За цей час понад 5 тис. утікачів із Східного Берліна подолали її, але кілька сотень перебіжчиків були вбиті, а понад 3 тис. затримані та засуджені.

Постало питання про об'єднання двох німецьких держав. Конституція передбачала входження східних земель до ФРН після ліквідації НДР. У березні 1990 р. в НДР на виборах перемогли християнські демократи, які погодилися на об'єднання Німеччини на умовах ФРН.

31 серпня 1990 р. в Берліні був підписаний договір про об'єднання ФРН і НДР, який передбачав ухвалення Східної Німеччини до складу ФРН.

СРСР спершу виступав за перетворення об'єднаної Німеччини на нейтральну країну. Коли ця вимога була відхилена США, Великою Британією та Францією, керівництво СРСР пішло на принципову поступку та погодилося, що Німеччина залишиться членом НАТО. 12 вересня в Москві представники ФРН, НДР, СРСР, США, Великої Британії та Франції підписали договір про остаточне врегулювання німецької проблеми.

Тоді ж був погоджений, а в листопаді підписаний Договір про добросусідство, партнерство і співробітництво між СРСР і Німеччиною.

СРСР зобов'язався вивести радянські війська зі Східної Німеччини впродовж 3–4 років, а ФРН — скоротити армію до 370 тис. військовиків. Об'єднана Німеччина відмовилася від виробництва, збереження й застосування атомної, біологічної та хімічної зброї.

3 жовтня 1990 р. був урочисто проголошений *акт возз'єднання Німеччини*, що стало подією великої історичної ваги не тільки для німецького народу, а й для Європи та всього світу. 2 грудня були проведені вибори до бундестагу об'єднаної Німеччини, на яких переміг альянс ХДС–ХСС. Уряд ФРН сформував федеральний канцлер *Гельмут Коль* у коаліції з Вільною демократичною партією (ВДП).

4. Здобутки та проблеми.

Об'єднання Німеччини стало найважливішою подією в її повоєнній історії. Перед країною постало багато проблем. По-перше, виникла необхідність інтеграції державної планової економіки колишньої НДР в ринкову економіку ФРН. За нових умов багато підприємств стали неконкурентоспроможними та збанкрутували. Значно зросло безробіття, що посилювало соціальну напруженість.

По-друге, виникла проблема збільшення соціальних витрат і капіталовкладень в економіку східних земель. З цією метою довелося підвищити податки, що викликало невдоволення населення західної частини Німеччини.

По-третє, загострилася проблема іноземних робітників, яких у країні налічувалося понад 5 млн. Корінне населення почало розглядати їх як конкурентів на робочі місця. У деяких містах виникали сутички, що іноді призводило до людських жертв.

Нині об'єднана Німеччина (майже 80 млн жителів) — провідна індустріальна держава світу, повноправний член міжнародного товариства.

Якщо в 1990–1993 рр. у східних землях спостерігався спад промислового виробництва, що породжувало песимізм і навіть ностальгію за соціалістичним минулим у колишніх громадян НДР, то в 1994 р. стало помітним зростання господарської активності. Щоправда, друга половина 1990-х років принесла проблеми, пов'язані насамперед із податковою реформою, введенням єдиної грошової одиниці — євро, фінансовою кризою. Через 7 років після об'єднання Німеччини фінансові труднощі спричинили урядову кризу.

Вибори до бундестагу у вересні 1998 р. закінчилися перемогою опозиційних партій. Соціал-демократи сформували уряд, а їхній лідер **Герхард Шредер** став канцлером. «Шредер символізує зміну поколінь, — сказала в інтерв'ю паризькій газеті «Ліберасьйон» прем'єр-міністр землі Шлезвіг-Гольштейн Гайде Симоніс. — І не тому, що він молодий. Адже він — політик нового стилю, як Клінтон чи Блер».

Ставши канцлером, Г. Шредер обіцяв створити нові робочі місця, зменшити майже 5-мільйонну армію безробітних, розгорнути нові соціальні програми. Проте повністю виконати свої обіцянки соціал-демократам не вдалося.

У листопаді 2005 р. на позачергових парламентських виборах праві отримали реванш і прийшли до влади. Канцлером Німеччини була обрана

Алліану-Арена. м. Мюнхен (Баварія)

Швидкісний поїзд. м. Кельн

Ангела Меркель — лідер Християнсько-демократичного союзу. Вона стала наймолодшим федеральним канцлером в історії Німеччини. Наступні парламентські вибори підтвердили популярність першої жінки-канцлера, й вона продовжила перебування на цій посаді.

Основними напрямками програми А. Меркель є: реформування федеративної системи, енергетичної політики, бюджетної та фінансової політики, реформи системи охорони здоров'я, боротьба з бюрократизмом.

У період економічної кризи 2008–2010 рр. А. Меркель виступила ініціатором надання фінансової допомоги тим європейським країнам–членам ЄС, які від неї постраждали. Найбільшу допомогу від Німеччини (50 млрд євро) отримала Греція, яка була на межі повного банкрутства.

Німеччина нині — це міцна, правова демократична країна, яка забезпечує своїм громадянам гідний рівень життя та соціальний захист.

Ангела Меркель

5. Українсько-німецькі відносини.

Німеччина підтримує з Україною добросусідські відносини. Вона однією з перших визнала незалежність України, а 17 січня 1992 р. між двома державами встановлено дипломатичні відносини, договірно-правова база яких налічує понад 40 двосторонніх угод міждержавного та міжвідомчого характеру.

У сфері зовнішньої торгівлі Німеччина була й залишається одним із найважливіших партнерів України. Наша держава входить до десятки головних торгових партнерів Німеччини в Центральній та Східній Європі.

Подальша інтенсифікація українсько-німецького економічного співробітництва має набути реалізації у вигляді спільних інвестиційних проєктів. Серед них варто згадати реконструкцію залізниці Львів–Варшава–Берлін, налагодження виробництва в Україні зернозбиральних комбайнів на рівні світових зразків, залучення німецьких фірм до перебудови енергетичної сфери та вугледобувної промисловості України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

За обсягом капіталовкладень в економіку України ФРН посідає друге місце у світі серед іноземних інвесторів. Значна частина німецьких прямих інвестицій здійснюється через спільні підприємства, яких зареєстровано понад 400.

Нині є всі підстави сприймати з оптимізмом подальший розвиток багатосторонніх відносин між ФРН та Україною.

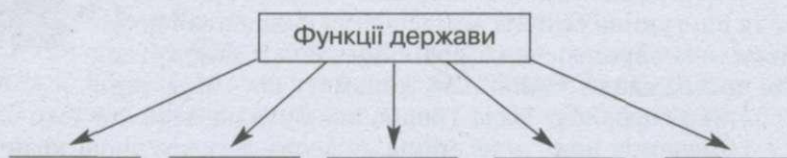
ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. У якій політичній ситуації та за яких обставин утворено ФРН? Хто став першим канцлером ФРН?
2. Які основні чинники сприяли німецькому «економічному диву»? Хто став його натхненником?
3. Чим було найбільше невдоволене населення НДР?
4. Як відбулося об'єднання Німеччини? У чому полягав компроміс СРСР з країнами Заходу у вирішенні цього питання?
5. Які труднощі виникли в об'єднаній Німеччині?

6. Яку роль відіграє Німеччина у відносинах України з країнами Західної Європи?

1. Накресліть схему сучасної політичної системи Німеччини наприкінці 1990-х років.
2. Порівняйте внутрішню та зовнішню політику різних урядів ФРН.
3. Визначте функції держави в теорії «соціального ринкового господарства»

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

1. Чи відповідало створення ФРН та НДР рішенням Ялтинської та Потсдамської конференцій?
2. У чому виявлялися принципи розбіжності в розвитку двох німецьких держав? Якими були причини краху НДР?
3. Які чинники, на вашу думку, зумовили об'єднання Німеччини?

РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ

З промови відомого американського політолога З. Бжезинського перед Львівською міською радою

Без французько-німецького примирення не було б Європейського Союзу. Для досягнення такого порозуміння були потрібні велика праця та величезне терпіння. Французи та німці зробили дуже багато конкретних кроків назустріч одні одному. Вони мусили виявити добру волю. Мусили сформуватися особливі відносини між німецькими та французькими містами. Президенти Франції та Німеччини спільно відвідали кладовище у Вердені, щоб назавжди позбутися ворожнечі. Політичні лідери обох країн продемонстрували політичну зрілість у розв'язанні цього конфлікту. Німецький і французький народи зрозуміли історичну потребу цього кроку.

- Як ви розумієте слова З. Бжезинського, що без французько-німецького примирення не було б Європейського Союзу?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- **20 вересня 1949 р.** — утворення ФРН
- **7 жовтня 1949 р.** — утворення НДР
- **3 жовтня 1990 р.** — об'єднання Німеччини

§ 14 / Італія

1. Проголошення республіки.

Упродовж Другої світової війни Італія втратила третину національного багатства. П'ята частина промислових підприємств, 60 % шосейних доріг і 40 % залізниць були зруйновані. Унаслідок бомбардувань надзвичайно постраждало багато міст. Обсяг промислового виробництва в 1945 р. становив лише 30 % довоєнного. Зростала інфляція: у 1947 р. грошова маса, яка знаходилася в обігу, у 35 разів перевищувала довоєнний рівень.

У політичному житті Італії провідну роль відігравали сили та партії, які очолювали антифашистську боротьбу та рух Опору в роки війни, зокрема комуністична й соціалістична. У 1946 р. вони підписали пакт про єдність дій.

Найбільш масовою та впливовою партією повоєнної Італії стала *Християнсько-демократична партія (ХДП)*, створена в 1944 р. Її програма передбачала демократизацію політичного життя країни, надання автономії окремим регіонам, проведення аграрної реформи. Християнських демократів підтримував Ватикан, що сприяло поширенню їхньої ідеології.

Віруючим казали, що ХДП — справді народна партія, партія всіх католиків. У листопаді 1945 р. після урядової кризи був сформований уряд, який очолював лідер ХДП *А. де Гаспері*, у минулому завідувач бібліотеки Ватикану. До складу уряду ввійшли також комуністи та соціалісти.

Ще на початку 1920-х років король Італії Віктор-Еммануїл III передав владу Беніто Муссоліні та підтримував фашистів, через що партії демократичної орієнтації, які відігравали провідну роль у русі Опору, виступали проти монархічного устрою.

2 червня 1946 р. був проведений референдум про форму державного правління. Більшість населення висловилося проти монархії, а **18 червня 1946 р.** Італія була проголошена республікою. Одночасно з референдумом відбулися вибори до Установчих зборів, які мали розробити нову конституцію, що спричинило гостру боротьбу між представниками лівих і правих партій.

Конституція була схвалена більшістю членів Установчих зборів **22 грудня 1947 р.**, а з 1 січня 1948 р. вона набрала чинності.

Відповідно до конституції Італії, найвищим законодавчим органом республіки є парламент, який обирається на загальних виборах за пропорційною системою на 5 років. Він складається з двох палат — палати депутатів і сенату. Право формувати уряд одержує один із лідерів партії, яка набрала більшість місць у палаті депутатів. Зазвичай уряд складається з представників кількох партій та перебуває при владі доти, доки користується підтримкою парламенту. Президент республіки обирається на спільному засіданні обох палат на 7 років. Його повноваження обмежені, а виконавча влада фактично належить раді міністрів. Запроваджується суд присяжних і втілюється принцип повної незалежності судової влади.

2. Італійське «економічне диво».

Американська допомога за «планом Маршалла» (у 1947 р. вже було надано 100 млн доларів) дала можливість Італії відновити свій економічний потенціал. Промислового розвитку країни сприяли реформи, проведені в економіці.

Економічною доктриною уряду А. де Гаспері був неолібералізм — повна свобода ринкової торгівлі, конкуренція та розвиток приватного підприємництва.

Християнські демократи здійснили обмежену аграрну реформу. Селяни одержали 1,5 млн гектарів землі. Частина поміщицьких земель вони придбали за викуп, а решту — завдяки вільному продажу. При цьому держава надала селянам кредит. За допомогою державних капіталовкладень трохи зменшився розрив між промисловою північчю та сільськогосподарським півднем Італії. Підприємці були змушені підвищити заробітну плату робітникам. Усе це сприяло розширенню внутрішнього ринку та економічному зростанню країни. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну державу.

У 1950–1960-х роках за темпами економічного зростання Італія посідала перше місце в Європі та друге у світі після Японії. Це явище отримало назву італійського «економічного дива». Його основою стали сприятливі зовнішні та внутрішні чинники, насамперед значні іноземні інвестиції, ефективне використання досягнень НТР, структурна перебудова економіки, державна підтримка приватного підприємництва та збереження демократичних форм правління.

Італійське «економічне диво» створили люди. Коли одного італійського економіста запитали про причини економічних успіхів, він відповів, що Італія не має природних копалин, однак «ми вміємо робити підприємців». У повоєнні роки в країні були величезні резерви дешевої робочої сили. Економічно відсталий південь, 40 % населення якого жило в сільській місцевості за рахунок ведення натурального господарства, постачав робочу силу на великі підприємства півночі. На них активно застосовували новітню техніку та передові виробничі технології. Однак не тільки потужні підприємства використовували передові технології. Дрібні та середні фірми, що спеціалізувалися на виготовленні взуття, білизни, косметики, харчових товарів почали активно купувати нове обладнання для своїх підприємств. Виробничі потужності традиційних і сучасних галузей виробництва були оновлені, що значно покращило якість італійських товарів і завоювало для них ринки збуту в інших країнах.

Держава підтримала діяльність корпорацій, надаючи їм фінансові та податкові пільги. Це дало можливість створити великі всесвітньо відомі об'єднання: «Фіат» в автомобільній промисловості, «Монтектіні» в хімічній, «Пірееллі» в гумовій, «Едісон» в електроенергетичній. Італія ввійшла до групи найбільш індустріально розвинених країн світу.

Ще однією особливістю Італії є те, що економічна система країни має регіональні відмінності, які демонструють своєрідне поєднання великого, малого та середнього капіталів. У Північно-Західній Італії, особливо навколо міст Мілана, Генуї, Турина, зосереджені великі сучасні підприємства, які використовують передові технології в автомобільному, хімічному, комп'ютерному, авіаційному виробництві. Роль дрібних фірм своєрідна:

Фіат «Джоллі»
1960-і роки

вони функціонально доповнюють великі підприємства.

У Північно-Східній та Центральній Італії в містах Тоскани, Еміліо-Романї, Венеції та навколо невеликих міст розташовуються дрібні та середні фірми, які займаються традиційно італійським виробництвом керамічної плитки, одягу, взуття тощо.

Південна Італія (від м. Неаполя до о. Сицилії) характеризується відсталістю, диспропорціями в економіці, невирішеністю соціальних проблем (насамперед зайнятості населення), що породжує в цьому регіоні корупцію, тероризм, злочинність, засилля мафії¹.

Важлива особливість Італії — значна роль державного сектору, який перетворився на потужний фінансово-промисловий комплекс. Його структури переплелися з партійно-бюрократичним апаратом.

Урядові установи та корпорації були зацікавлені в стабільному розвитку держави, вони звертали серйозну увагу на соціальні програми. У країні бурхливо розвивалося будівництво дешевого житла для робітників, створювалися соціальні установи, налагоджувалася система охорони здоров'я, однак кількість безробітних перевищувала 1 млн, а понад 200 тис. італійців щороку були змушені емігрувати до ФРН, Швейцарії, Франції, погоджуючись на будь-які умови життя та оплати праці. З іншого боку, через безробіття оплата праці в Італії була значно нижчою, аніж в інших західних країнах. Це зменшувало собівартість товарів і давало змогу експортувати їх за найнижчими цінами, що стимулювало розвиток виробництва.

м. Неаполь

3. Соціально-економічний і політичний розвиток країни наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Протягом усіх повоєнних років при владі в Італії перебували коаліції правочентристських або лівоцентристських партій. У 1970-х роках до середовища італійської молоді проникали «ліві» настрої, поширювався тероризм — як ліво, так і правоекстремістський, що посилено підтримувався з-за кордону. «Ліві» групи створювали «червоні бригади», які вбивали політичних діячів, суддів, прокурорів.

Одночасно за фінансової підтримки великого капіталу активізувалися неофашисти — партія, «яка сумує за минулим». Банди «чорносорочечників» за потурання влади нападали на активістів демократичного руху, організовували вибухи, підпали. У травні 1978 р. був убитий лідер ХДП Альдо Моро, який виступав за співробітництво з лівими силами. Під час судового процесу в 1982 р. з'ясувалося, що це вбивство було частиною підривного плану реакційних сил із метою дестабілізувати ситуацію в країні.

Найкривавішим був 1980 р., коли через кожні два дні скоювалося вбивство. 2 серпня 1980 р. у м. Болонї на залізничному вокзалі внаслідок терористичного акту вибухнула бомба. Тоді загинули 84 особи та майже 200 дістали поранення.

¹ *Мафія* (італ. *maf(f)ia* — таємна організація) — організовані бандитські угруповання, що зрослися з правоохоронними структурами.

Іоанн Павло II

У травні 1982 р. було вчинено замах на життя глави Римо-католицької церкви Папи Римського Іоанна Павла II.

Провідні позиції у внутрішньополітичному житті Італії захопила мафія. Мафіозні структури діяли в економіці багатьох районів країни, мали своїх людей у різних органах влади, впливали на життя цілих регіонів.

У 1980-х роках у боротьбі проти тероризму та мафії було досягнуто значних успіхів. Відбувся найбільший в історії Італії судовий процес у м. Палермо (1986) на о. Сицилії. На лаву підсудних потрапили майже 500 злочинців.

В останньому десятиріччі ХХ ст. економіка Італії, яка зазнала кризи в середині 1970-х років, поступово повертала втрачені позиції. Розпочався новий, більш інтенсивний період розвитку провідних галузей: електроніки, машинобудування, легкої промисловості, особливо виробництва швейних виробів і взуття, за якими Італія посідає одне з перших місць у світі. У 1990-х роках значного розвитку досягло виробництво обчислювальної техніки, робототехніки, комп'ютерів.

На початку 1990-х років в Італії вибухнули гучні політичні скандали, які значною мірою паралізували діяльність вищих органів влади. Головна причина їх виникнення полягала в корумпованості урядових і парламентських структур, їхніх зв'язках із мафіозними угрупованнями.

У 1992 р. італійська поліція розпочала великомасштабну операцію «Чисті руки». Під час її проведення виявилось, що до скандалів, пов'язаних із хабарництвом і зв'язками з мафією, причетні всі найбільші політичні партії Італії — християнські демократи, соціалісти, республіканці. Звинувачення в мафіозній діяльності було висунуто колишньому прем'єр-міністрові Джуліо Андреотті.

18 квітня 1993 р. в Італії відбувся референдум, який передусім стосувався виборчої реформи, особливо порядку виборів до сенату. Італійський сенат на-

Християнський храм св. Петра
у Ватикані

лічує 315 народних обранців. 238 із них раніше обиралися за мажоритарною системою кваліфікованою більшістю (не менше 65 % голосів виборців). Після референдуму ці сенатори обираються за мажоритарною системою, але за відносною більшістю голосів, що означає ослаблення ролі партій у законодавчих органах і державних структурах. Італійці також висловилися проти державного фінансування партій. Референдум, по суті, виробив новий механізм державної влади. Декретом Президента Італії **Оскара Луїджі Скальфаро** від **16 січня 1994 р.** парламент був розпущений, що фактично означало *кінець існування італійської Першої республіки*, яке тривало майже півстоліття.

Сільвіо Берлусконі

Партії колишньої правлячої більшості намагалися змінити свій імідж. Створювалися також нові партії та рухи. Серед них — асоціація «Уперед, Італіє!». Її заснував один із найбільших підприємців країни, телевізійний магнат **Сільвіо Берлусконі** (президент і власник футбольного клубу «Мілан»). Після виборів у **березні 1994 р.** він очолив уряд Італії, до складу якого вперше ввійшли неофашисти. Через чотири місяці внаслідок міжпартійних суперечок і звинувачень С. Берлусконі в незаконних фінансових операціях, він пішов у відставку. У країні вибухнула одна з найбільших в історії Італії криз.

У **квітні 1996 р.** відбулися нові вибори. Уряд очолив колишній християнський демократ **Романо Проді**. Новий прем'єр сформулював основні напрями діяльності свого уряду: скорочення державного сектору, зменшення безробіття, підвищення якості освіти та повернення італійської ліри до європейської валютної системи.

Протягом наступних двох років уряду Р. Проді значною мірою вдалося стабілізувати становище в економіці; зокрема, значно скоротився дефіцит державного бюджету. Проте заходи з економії державних коштів зачепили інтереси певної частини італійців. У жовтні 1998 р. вибухнула чергова політична криза, унаслідок чого до влади прийшли лівоцентристи.

Отже, наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст. в Італії відбувалися часті зміни урядів, створювалися і розпадалися політичні коаліції, у яких провідну роль відігравали лідери найвпливовіших політичних партій. У **квітні 2008 р.** до влади знову прийшли правоцентристи на чолі з асоціацією «Уперед, Італіє!» **Сільвіо Берлусконі**. Він пообіцяв, що за п'ять років його перебування при владі італійці житимуть краще. Популістські лозунги С. Берлусконі реально поєдналися з переконаннями італійців, що вивести країну з кризи та покінчити з безладом і корупцією може тільки «сильна рука».

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Як Друга світова війна вплинула на економіку Італії та становище працюючого населення?
2. Чому більшість італійців проголосувала за встановлення республіки?
3. Назвіть найвпливовіші політичні партії Італії.
4. Якими були причини італійського «економічного дива»?
5. Яка подія сталася в Італії в травні 1982 р. і які вона мала наслідки?
6. Чому 1980 р. називають найкривавішим роком?
7. Що являла собою операція «Чисті руки»?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

Заповніть хронологічний ланцюжок подій, поставивши в кружечки відповідні букви.

- А** набула чинності конституція Італії
- Б** замах на Папу Римського Іоанна Павла II
- В** операція «Чисті руки»
- Г** убивство Альдо Моро
- Д** референдум про вибори до сенату

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Чому в Італії частіше, ніж в інших країнах, змінюються уряди?
2. Яку роль у політичному житті Італії відігравала мафія?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

З Конституції Італійської Республіки

Стаття 1. Італія — демократична республіка, що засновується на праці. (...)

Стаття 7. Держава та католицька церква незалежні й суверенні у відповідній кожній з них сферах. (...)

Стаття 42. Приватна власність визнається та гарантується законом.

Стаття 43. З метою суспільної користі закон може спершу резервувати або ж за допомогою експропріації та за умови винагороди передати державі, суспільним утворенням або об'єднанням працівників чи користувачів визначені підприємства чи категорії підприємств, що належать до основних громадських служб, або до джерел енергії, або до природних монополій і є складовим предметом важливих суспільних інтересів.

22 грудня 1947 р.

- Що засвідчує демократичний характер італійської конституції?

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **18 червня 1946 р.** — проголошення Італії республікою
- **22 грудня 1947 р.** — Установчі збори прийняли конституцію Італії, що набула чинності з 1 січня 1948 р.
- **Травень 1982 р.** — замах на Папу Римського Іоанна Павла II
- **16 січня 1994 р.** — кінець існування італійської Першої республіки

Тема 4

СРСР. НОВІ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ

§ 15 / Завершення епохи Сталіна. Хрущовська «відлига»

- Яких людських утрат зазнав СРСР у Другій світовій війні?
- Назвіть основні воєнні операції, унаслідок яких було звільнено територію СРСР.

1. Наслідки Другої світової війни. Відбудова економіки.

Відродження народногосподарського комплексу Радянського Союзу розпочалося одразу після визволення з нацистської окупації. Воно мало ряд особливостей порівняно з іншими країнами, які брали участь у Другій світовій війні. Насамперед суттєво відрізнялися масштаби збитків: у СРСР лежали в руїнах 1710 міст і селищ міського типу та понад 70 тис. сіл. Були зруйновані понад 31 тис. промислових підприємств. В Україні, наприклад, залишилися діючими лише 19 % довоєнної кількості промислових об'єктів, тоді як в Італії збереглося 80 %, а в Західній Німеччині – 90 % виробничих потужностей.

Різними були також джерела фінансування повоєнної відбудови. На відміну від країн Західної Європи СРСР використовував (окрім отримання репарацій) лише власні ресурси та сили, не приймаючи допомоги ззовні, зокрема за «планом Маршалла».

Різними були й моделі відбудови в СРСР та в західноєвропейських державах. Якщо на Заході насамперед відбувалася стабілізація валюти, а потім відновлювалася інфраструктура (дороги, засоби комунікації), розвивалися сільське господарство та легка промисловість і лише після того запроваджувалися нові технології у важку промисловість, то в радянській економіці основний акцент було зроблено на відновлення важкої індустрії, економію коштів за рахунок сільського господарства та соціальної сфери. Процес відбудови здійснювався централізовано, на основі єдиного загальносоюзного плану. Планування проводилося і в деяких західних країнах, зокрема у Франції, але там воно мало рекомендаційний характер, а не директивний, як у СРСР.

Отже, першочергове для всіх країн, що постраждали від воєнних дій, завдання відбудови зруйнованого господарства та переходу економіки країни на мирний шлях розвитку вирішувалося в СРСР та в країнах Західної Європи по-різному.

У цілому матеріальні збитки СРСР, заподіяні війною, становили 2569 млрд крб (у довоєнних цінах). Радянський Союз утратив понад 30 % національного багатства.

Фактично відбудова економіки СРСР завершилася на початку 1950-х років. За короткий час були відбудовані та побудовані 6200 промислових підприємств. Нові гіганти індустрії виростили на Уралі, у Західному Сибіру, Казахстані. Житлове

будівництво становило 100 млн м² на рік. Однак виробництво продукції сільського господарства залишалося на рівні середини 1920-х років. Посилилася диспропорція в розвитку економіки, особливо оборонної: випереджальними темпами розвивалися галузі важкої промисловості, але постійно відставали галузі легкої та харчової промисловості. Залишався надзвичайно низьким життєвий рівень населення: заробітна плата робітників і службовців у середньому становила 70 крб, колгоспників — 17 крб на місяць, а ціни зросли втричі проти 1940 р. Ліквідація карткової системи не вплинула на життєвий рівень працівників. Негативні наслідки для населення СРСР мало також здійснення грошової реформи в 1947 р., за якою проводився обмін старих грошових знаків на нові. В умовах тотального контролю населення не змогло обміняти всі наявні гроші; багато хто втратив свої заощадження.

Лише невелика частина суспільства — партійно-державна номенклатура¹, що обслуговувалася чітко налагодженою системою спецмагазинів і спецрозподільників, мала достатньо високий рівень життя.

2. Суспільно-політичне життя.

Радянські люди захистили свою батьківщину в боротьбі проти нацизму. Повертаючись до своїх зруйнованих домівок, вони сподівалися на добрі зміни. Як писав один із відомих дослідників культу особи Сталіна Д. Волкогонов, «вітер свободи, народного торжества, Перемоги, яка дісталася ціною мільйонних жертв, породжував невиразну надію. Люди хотіли жити краще...

Йосифа Сталіна, як і раніше, шанували, славили, підносили, але водночас вірили, що вже не буде нескінченних політичних кампаній, постійної нестачі найнеобхіднішого, що стало ознакою радянського способу життя. Сталіна ж, навпаки, перемога переконала в непохитності всіх створених державних і громадських інститутів, глибокій життєздатності системи, правильності внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу».

Відразу після закінчення війни, побоюючись ослаблення своєї влади, Сталін скерував зусилля на обмеження впливу військовиків на суспільно-політичне життя країни: К. Рокоссовського було відправлено міністром оборони до Польщі, заарештовано маршала авіації О. Новикова, готувався процес проти маршала Г. Жукова.

У 1949 р. Сталін санкціонував «ленінградську справу». Головними звинуваченими в ній визнавалися О. Кузнецов, М. Вознесенський, М. Родіонов, П. Попков, Я. Капустін. Усі вони були засуджені на страту. 30 квітня 1954 р. Верховний суд СРСР реабілітував осіб, яких засудили за «ленінградською справою», більшість із них померло.

13 січня 1953 р. в центральній пресі повідомлялося про викриття «терористичної групи» лікарів, які обслуговували кремлівське керівництво. Більшість обвинувачуваних були єврейської національності, що викликало сплеск антисемітизму в країні. Були заарештовані дружини «ворогів народу», їхніх дітей звільняли з роботи, виключали з партії та комсомолу. А через два місяці газети опублікували повідомлення, де зазначалося, що обвинувачення були помилковими.

У ті ж роки проводилася кампанія «боротьби проти безрідного космополітизму». Космополітом оголошували будь-яку людину, яка цікавилася західними музикою, літературою, живописом. Досягнення світової культури були недоступ-

¹ *Номенклатура* — службовці, призначення яких на посади входить до компетенції вищого органу.

ними для радянських людей. Цілеспрямовано знищувались і фізично, і морально відомі діячі культури. Ця кампанія була пов'язана з ім'ям одного з підручних Й. Сталіна — секретарем ЦК ВКП(б) А. Ждановим. Тому її ще називають «ждановщиною». Вістря партійної критики було спрямоване проти О. Фадєєва та першого варіанта його роману «Молода гвардія», проти кінорежисера С. Ейзенштейна та його фільму «Іван Грозний». «Безідейними та ідеологічно шкідливими» називали твори М. Зошенка та вірші А. Ахматової. Їх обвинувачували в «неприслужності й аполітичності, песимізмі й занепадництві». У червні 1947 р. була засуджена «Історія західної філософії» Г. Олександрова. Тривали нападки на «формалістів» у музиці, серед яких головними звинувачуваними були С. Прокоф'єв і Д. Шостакович. Було репресовано відому співачку Л. Русланову.

«Народний академік», один із керівників аграрної науки в СРСР Т. Лисенко, користуючись підтримкою Й. Сталіна, у 1948 р. розпочав кампанію викриття генетиків, яку ще називають «лисенковщиною». Заборонялися такі перспективні напрями в науці, як квантова фізика, теорія ймовірності, статистичний аналіз у соціології та ін. Отже, «ждановщина» та «лисенковщина» були спробами партійного керівництва посилити свій вплив у сфері культури, науки та мистецтва в повоєнні роки.

Ще одним злочиним Й. Сталіна було те, що в другій половині 1940-х років здійснювалися депортації багатьох народів з їхніх етнічних територій у Сибір, Середню Азію, до Казахстану. Були звинувачені в зраді та депортовані німці Поволжя (400 тис.), кримські татари (200 тис.), чеченці (400 тис.), інгуші (100 тис.), калмики (140 тис.), карачаївці (80 тис.), балкарці (40 тис.). Протягом десяти років представники цих національностей були позбавлені будь-яких прав.

3. Загострення політичної боротьби після смерті Й. Сталіна.

5 березня 1953 р. Й. Сталін помер. 9 березня відбувся його похорон. Труна з тілом Й. Сталіна була встановлена в мавзолеї на Красній площі поряд із ленинським саркофагом.

На посаду голови Ради міністрів СРСР призначили Г. Маленкова, який був найближчим до «батька всіх народів» у його останні роки. Першими заступниками голови Ради міністрів СРСР стали Л. Берія, який очолив МВС СРСР, М. Булганін — міністр оборони СРСР, а також В. Молотов і Л. Каганович. М. Хрущов обіймав посаду секретаря ЦК КПРС.

Боротьба за владу тривала. Посилювались авторитет і вплив керівника МВС Л. Берії, чим були вкрай стурбовані інші члени Президії ЦК КПРС. 26 червня 1953 р. Берія був заарештований. На липневому пленумі ЦК КПРС його виключили з партії та зняли з усіх посад як «ворога комуністичної партії та радянського народу». Без суду та слідства Л. Берію розстріляли в липні 1953 р.

Відтак боротьба за владу вже з новою силою розгорнулася між Хрущовим і Маленковим, який дедалі більше наполягав на доцільності колективного керівництва.

На вересневому пленумі ЦК КПРС у **1953 р.** *Микиту Хрущова* обрали першим секретарем ЦК, і відтоді він уже не випускав керівництво країною зі своїх рук до жовтня 1964 р.

Микита Хрущов

4. Хрущовська «відлига».

Термін «відлига» означав потепління в політичному житті країни, «свіжий вітер перемін після лютих морозів сталінщини». Його започаткував відомий російський письменник І. Еренбург, який назвав так свою повість, опубліковану в 1955 р. Згодом «відлигою» почали називати період, пов'язаний із перебуванням при владі М. Хрущова.

14–25 лютого 1956 р. відбувся XX з'їзд КПРС, на якому М. Хрущов виступив із доповіддю «Про культ особи та його наслідки», де навів численні факти злочинів і зловживань Й. Сталіна та його оточення.

Після XX з'їзду КПРС в СРСР відбулися значні зміни в суспільно-політичному житті, які називають «процесом десталінізації». У широкому розумінні — це відхід від крайніх проявів «класичного» сталінізму в усіх сферах життя — політичній, економічній, духовній. У вузькому значенні — це критика культу особи. Більшість дослідників вважає, що процес десталінізації мав три етапи.

1-й етап (весна 1953 р. — початок 1956 р.). Через три місяці після смерті Сталіна була оголошена амністія ув'язненим на строк до 5 років, які були засуджені за посадові та господарські злочини, неповнолітнім в'язням (до 18 років), жінкам, які мали дітей віком до 10 років. Рідше згадувалось ім'я Й. Сталіна в пресі, офіційних документах.

У 1955 р. були засуджені керівники МДБ СРСР, які сфабрикували «ленінградську справу», а її учасники реабілітовані. У цілому ж перший етап десталінізації проходив повільно й обережно, елементи сталінської політики ще домінували в політичній практиці.

2-й етап (1956–1961) відбувався під впливом XX з'їзду КПРС.

Повну реабілітацію одержали керівники партії та держави, воєначальники, письменники, зокрема українські письменники В. Еллан-Блакитний, В. Чумак, І. Микитенко, драматург М. Куліш. Поступово з місць ув'язнення були звільнені та реабілітовані сотні тисяч громадян — жертви масових репресій 1930–1950-х років.

У 1957 р. поновлений статус Чечено-Інгуської, Кабардино-Балкарської, Калмицької, Карачаєво-Черкеської АСРР, проте не були офіційно реабілітовані німці Поволжя, кримські татари, вірмени, греки, болгары та представники інших народів.

3-й етап (осінь 1961 р. — осінь 1964 р.) пов'язаний із XXII з'їздом КПРС, на якому знову прозвучала критика культу особи. На ньому йшлося про активних помічників Й. Сталіна: В. Молотова, Л. Кагановича, П. Маленкова, К. Ворошилова. На думку М. Хрущова, вони особисто були відповідальними за масові репресії та за інші зловживання владою.

Наприкінці жовтня 1961 р. делегати XXII з'їзду КПРС одностайно прийняли рішення щодо поховання Й. Сталіна на Красній площі. Наступним кроком стало знесення встановлених йому пам'ятників, закриття музеїв вождя. Перейменовувалися фабрики, заводи, колгоспи, які були названі його ім'ям; Сталінська область перейменована на Донецьку, а місто Сталіно — на Донецьк.

Однак десталінізація проводилася непослідовно та мала дещо обмежений характер. Критикували лише Сталіна, а не систему влади, яку він створив. Тому процес десталінізації, не досягнувши свого успішного завершення, поступово згортався.

Лібералізація торкнулася й інших аспектів життя в СРСР. У Москві в 110 1957 р. відбувся VI Всесвітній фестиваль молоді та студентів, з 1959 р. відновив

свою роботу Міжнародний московський кінофестиваль, розвивався іноземний туризм. Країна стала більш відкритою світові.

Почав видаватися журнал «Иностранная литература», зі сторінок якого радянські читачі мали можливість ширше ознайомитися зі світовим літературним процесом. У Москві давав вистави театр «Современник», вийшли у світ перші номери часописів «Молодая гвардия», «Юность», «Москва». Почастішали публікації молодих поетів, прозаїків, яких згодом назвали «шістдесятниками». Зростав авторитет журналу «Новый мир», який очолював відомий поет О. Твардовський. Були створені художні фільми «Весна на Зарічній вулиці», «Справа Рум'янцева», «Висота», «Летять журавлі», які здобули всенародну популярність.

За найвизначніші праці у сфері науки, техніки, літератури та мистецтва вручалися Ленінські премії.

Вражаючими були досягнення СРСР у галузі науки та техніки.

4 жовтня 1957 р. був запущений перший штучний супутник Землі, а 5 грудня спущено на воду перший у світі атомний криголам «Ленін». Створено найпотужніший у світі синхрофазотрон. Науковці НДІ конструкторсько-технологічного інституту надтвердих матеріалів АН УРСР уперше у світі створили штучні алмази.

12 квітня 1961 р. космонавт **Юрій Гагарін** на космічному кораблі «Восток-1» уперше у світі облетів земну кулю.

Незважаючи на суперечності й обмеженість, лібералізація суспільно-політичного життя стала помітним явищем у Радянському Союзі.

У період хрущовської «відлиги» в економіці СРСР були здійснені реформи. У промисловості вони сприяли підвищенню ефективності виробництва, поглибленню спеціалізації та кооперації виробництва певних регіонів, але їх непослідовність призвела до різкого зростання капіталовкладень і кредитів, які перевищували можливості державного бюджету, до виникнення дефіцитів. У сільському господарстві реформи сприяли зростанню валового виробництва на 35 %, покращенню матеріального рівня життя колгоспників. Однак «кукурудзяна епопея» та «м'ясна кампанія» М. Хрущова зазнали краху, призвівши до порушення структури посівів зернових, скорочення поголів'я худоби, екологічного дисбалансу.

Юрій Гагарін

Перший у світі атомний криголам «Ленін»

У 1962 р. СРСР розпочав масові закупівлі зерна та інших видів сільськогосподарської продукції за кордоном. Найбільший успіх мали реформи в соціальній сфері, що сприяло реальному підвищенню життєвого рівня трудящих.

Зокрема в країні було:

- збільшено капіталовкладення в житлове будівництво, запроваджено панельне та блочне будівництво;
- проведено пенсійну реформу 1956 р., яка забезпечила зростання доходів пенсіонерів у 2 рази, інвалідів — у 1,5 рази;
- знижено пенсійний вік для жінок до 55 років, для чоловіків до 60 років;
- скорочено робочий день до 7 годин;
- підвищено заробітну плату робітникам і службовцям;
- з 1964 р. колгоспники отримали право на щорічну відпустку та пенсійне забезпечення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Уставте в речення пропущені цифри.
СРСР у роки війни втратив ... % національного багатства. У руїнах лежали ... міст і селищ міського типу та понад ... сіл.
2. Яким було основне завдання СРСР в економічній сфері в повоєнні роки?
3. Що означають терміни *ждановщина* та *лисенковщина*?
4. Назвіть народи СРСР, депортовані після Великої Вітчизняної війни з їхніх етнічних територій.
5. З ім'ям якого письменника пов'язаний термін *відлига*?
6. Які наслідки для країни мала доповідь М. Хрущова «Про культ особи» на XX з'їзді КПРС?
7. Поясніть термін *десталінізація*.

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю:

Повоєнна відбудова в СРСР та країнах Західної Європи

Показники та характеристики	СРСР	Західна Європа
Збитки		
Джерела фінансування		
Модель відбудови		

2. Заповніть таблицю:

Репресії в СРСР після Другої світової війни

Діячі мистецтв	Діячі науки	Партійні керівники

3. Порівняйте етапи десталінізації. Заповніть таблицю:

Етапи	Роки	Основні заходи

1. Чому, незважаючи на труднощі, стало можливим швидке відновлення економіки СРСР?
2. Які наслідки для нинішньої Росії має сталінська акція депортації деяких народів з етнічних територій?
3. Чому доповідь М. Хрущова на XX з'їзді КПРС була опублікована лише в 1989 р.?

З книжки Ж. Б. Дюрозеля «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів»

Микита Хрущов прибув до США у вересні 1959 р. Момент було вибрано слушний, оскільки за два дні до його приїзду радянська ракета вперше досягла Місяця та залишила на ньому прапор і герб СРСР.

Для М. Хрущова організували турне через усі Сполучені Штати, під час якого він показав свою імпульсивну вдачу, переходячи від жартів до погроз. Напосівся на профспілкових керівників. Засудив виставу «Френч-Канкан», показану йому в Голлівуді. Оглянувши плантації кукурудзи, висловив намір вирощувати її в Радянському Союзі. Заявив у Пітсбурзі після візиту на сталеливарні заводи: «Я приїхав подивитися, як живуть раби капіталізму. Ну що ж! Мушу визнати, що живуть вони непогано».

Через рік М. Хрущов вирушив до Нью-Йорка, щоб у вересні 1960 р. взяти участь у засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Там він висловив звинувачення проти США, які, на його думку, підмінювали міжнародне право бандитизмом і підступністю.

12 жовтня, коли американський і філіппінський представники, говорячи про необхідність визволення всіх народів, долучили до їх переліку й тих, що перебувають із внутрішнього боку «залізної завіси», М. Хрущов висловив свій протест у незвичайний спосіб. Він роззувся та почав бити черевиком по трибуні, неабияк спантеличивши тим учасників засідання Генеральної Асамблеї. Щоправда, М. Хрущов заявив, що не хоче війни. На його думку, ішлося про економічне змагання, з якого СРСР вийде переможцем. «Згідно з нашими підрахунками, — заявив М. Хрущов 22 жовтня, — ми випередимо США за основними показниками виробництва в 1970 р., тобто через 10 років. Згідно з підрахунками наших економістів, у 1980 р. ми вироблятимемо продукції набагато більше, ніж Сполучені Штати Америки».

- Які риси характеру проявив М. Хрущов під час візиту до США та перебування на засіданні Генеральної Асамблеї ООН?
- Як можна розцінювати слова М. Хрущова про прагнення значно випередити США до 1980 р.?

- 5 березня 1953 р. — помер Й. Сталін
- Вересень 1953 р. — обрання М. Хрущова першим секретарем ЦК КПРС
- Лютий 1956 р. — викриття культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС
- 12 квітня 1961 р. — політ Ю. Гагаріна в космос

§ 16 / Роки брежнєвського «застою» (1964–1985). Від «перебудови» до розпаду СРСР

- Подумайте, яку роль відіграв М. Хрущов в історії СРСР після смерті Й. Сталіна.

1. Суспільно-політичне життя країни.

Останні роки перебування при владі М. Хрущова (1962–1964) залишилися у пам'яті громадян СРСР як період внутрішнього безладдя та зростання напруженості. Погіршилося постачання продовольства. У 1962 р. відбулося підвищення цін на продовольчі товари на 25–40 %. Це викликало невдоволення широких верств населення. Авторитет М. Хрущова в суспільстві знизився. Відставка першого секретаря ЦК КПРС, голови Ради міністрів СРСР стала неминучою. Найбільшу активність в усуненні М. Хрущова від влади проявили його соратники, особливо Л. Брежнєв. 14 жовтня 1964 р. на пленумі ЦК КПРС з обвинувальною доповіддю проти М. Хрущова виступив М. Сулов. Керівник партії та держави був звільнений з усіх посад і відправлений на пенсію, а його ім'я на 20 років викреслили з історії СРСР. Першим секретарем ЦК КПРС став **Леонід Брежнєв**, головою Ради міністрів СРСР — **Олексій Косигін**. Головою президії Верховної Ради СРСР (із липня 1964 р.) став **Анастас Мікоян**.

Новий лідер партії був представником післясталінської генерації радянського керівництва, яке почало займати керівні пости після XX з'їзду КПРС. У перші роки свого перебування на чолі комуністичної партії Л. Брежнєв намагався запровадити колективне керівництво в президії ЦК КПРС (з 1966 р. — політбюро). Проте особливість партійно-державної системи СРСР полягала ще й у неможливості діяти без чітко визначеного лідера, яким став Л. Брежнєв, поставивши на чолі КДБ Ю. Андропова (1967). Того ж року міністром оборони СРСР був призначений А. Гречко.

114

Леонід Брежнєв

Важливою ознакою політичного життя 1970-х років було формування культу особи Л. Брежнєва, що мав на останньому етапі його життя гротескний характер через безмірне звеличування особи генерального секретаря. Його захоплення нагородами (Брежнєв мав 220 радянських і закордонних орденів і медалей) увінчалось 5 зірками Героя Радянського Союзу, званням Героя Соціалістичної Праці, орденом «Перемога» та ін. Не сприяла підтриманню авторитету Л. Брежнєва й трилогія мемуарів («Мала земля», «Відродження», «Цілина»), написана спиритними літераторами від імені генерального секретаря ЦК КПРС. Члени родини Л. Брежнєва були причетні до кримінальних оборудок.

Авторитет лідера партії й країни катастрофічно впав. Однак не варто шукати корені «застою» тільки в діяльності Л. Брежнєва. Деградувала сама суспільно-політична та соціально-економічна система, яка й породила «брежнєвщину».

Проведення «косигінської» реформи засвідчило, що економічне реформування радянської системи неможливе без політичного, без демократизації органів влади та управління, без реального державного суверенітету республік.

На початку 1970-х років у політичному курсі партійного керівництва утвердилися консервативні тенденції. Так, в ідеологічній сфері відбулася реабілітація «сталінщини»: не згадувалися факти репресій, виправдовувалися методи колективізації, перекручувалися причини страшних поразок у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Головну роль у реабілітації «сталінщини», насадженні догматизму в суспільних науках відіграв головний партійний ідеолог М. Сулов.

У 1977 р. була прийнята нова радянська конституція розвиненого соціалізму, що, як і більшість законодавчих актів, мала декларативний характер, не підкріплений гарантіями та правовим механізмом їх реалізації. Фактично однією з рис суспільно-політичного життя радянського суспільства став правовий нігілізм у найвищих ешелонах влади та серед значної частини населення.

2. Дисидентський¹ рух.

У 60–70-х роках ХХ ст. виникла нова форма протесту — дисидентство, яке за своєю природою було духовним, інтелектуальним і моральним спротивом закостенілості радянської системи. Найактивнішими учасниками дисидентського руху були творча інтелігенція, духовенство та віруючі, представники різних національностей. Дисидентство як соціальний рух мало дві течії — помірковану та радикальну. Учені визначають такі етапи дисидентського руху в СРСР:

- 1961–1968 рр. Ознакою цього етапу було написання листів лідеру країни з підписами видатних діячів науки, культури («підписанти»). За різними даними, до їх числа належали 700 осіб. Формою поширення дисидентських ідей на той час став «самвидав» — машинописні часописи, збірники, літературно-публіцистичні доробки. У молодіжному середовищі виникали перші неформальні об'єднання. Від середини 1960-х років дисиденти перейшли до активних форм діяльності. Так, у грудні 1965 р. на Пушкінській площі в Москві відбулася перша правозахисна демонстрація, організаторами якої були А. Сахаров, О. Гінзбург, А. Амальрик, Л. Богораз.

- 1968 — *середина 1970-х років*. Цей етап характеризувався активними формами протесту: виступ 8 осіб на Красній площі 25 серпня 1968 р. проти введення радянських військ до Чехословаччини; видання за кордоном літературно-публіцистичних творів (А. Синявський, Ю. Даніель, О. Гінзбург, О. Марченко, О. Солженіцин та ін.), звернення учасників руху до міжнародних організацій з критикою радянської дійсності, де висвітлювалися факти порушення прав людини в СРСР; формування правозахисного та національного рухів у республіках СРСР та посилення репресій проти вільнодумства — судові процеси, арешти й ув'язнення, вислання О. Солженіцина за межі країни та А. Сахарова до м. Горького, відправлення членів дисидентського руху до психіатричних клінік, позбавлення радянського громадянства М. Ростроповича, Ю. Любимова.

¹ Дисидентство — складова частина руху спротиву тоталітарній системі в СРСР.

3. Прихід до влади М. Горбачова. «Перебудова».

Михайло Горбачов

У середині 1980-х років СРСР охопила економічна, соціальна та політична криза, що безпосередньо позначилася на морально-психологічному стані суспільства. Спроби реанімувати тоталітарну систему силовими методами під час короткого перебування при владі **Юрія Андропова** (листопад 1982 р. — лютий 1984 р.) не виправдали себе. Обрання на вищі партійні та державні посади тяжко хворого **Костянтина Черненка** ініціювали у своїх інтересах представники консервативних, неосталіністських сил. У березні 1985 р. лідером КПРС став **Михайло Горбачов**, який очолював реформаторське крило вищого керівництва КПРС. З його приходом до влади відбулися кардинальні зміни в керівництві

партії та країни, без яких здійснення нового політичного курсу було неможливе. У березні 1985 р. в історії СРСР розпочався *період «перебудови»*.

Перший етап. На квітневому (1985) пленумі ЦК КПРС був проголошений курс на прискорення соціально-економічного розвитку СРСР (реформа А. Аганбегяна). Його основні положення мали на меті: подолати значне зниження темпів економічного зростання, відставання вітчизняного машинобудування як базової галузі економіки на основі широкого впровадження досягнень НТР, виробити новий господарський механізм, розвивати матеріальні стимули виробництва, удосконалити структуру управління господарством.

Однак одночасно «прискорювати» та «перебудувати» суспільство було неможливо. Уже в січні 1987 р. стало очевидно, що в економіці країни мають місце не окремі недоліки, а сформувався потужний механізм гальмування всієї економічної системи. Перший етап реформ не відбувся.

Другий етап «перебудови» — реформа Рижкова—Абалкіна (1987—1989) передбачав надання підприємствам самостійності, переведення їх на самоокупність і самофінансування. Заробітна плата стала також пов'язуватися з результатами господарської діяльності. Однак нова реформа здійснювалася в умовах монополії державної власності в економіці.

Незважаючи на прийняття закону «Про індивідуальну трудову діяльність», для товаровиробників існувало безліч перепон. Кооперативи та «індивідуали» наприкінці 1980-х років становили тільки 1,1 % від загальної кількості підприємств країни. Спроби перетворень не були підкріплені продуманою грошовою, кредитною, фінансовою політикою, що призвело до зростання інфляції в 1988 р. Результатом проведення авантюри та безграмотної антиалкогольної кампанії стало знищення 265 тис. гектарів виноградників і виведення з товарообігу 89 млрд крб. Із магазинів швидко зникали товари першої необхідності, почала запроваджуватися карткова система. Реформа була приречена на провал.

Третім етапом «перебудови» стала спроба переходу до регульованої ринкової економіки (1990—1991). Сутністю реформи було запровадження ринкових механізмів під контролем держави. Гострі дискусії велися щодо темпів і методів переходу до ринкових відносин. Програма уряду задекларувала поступовий планомірний перехід, а висунута альтернативна програма Шаталіна—Явлінського «500 днів» передбачала динамічні темпи переходу до ринку, злам командно-адміністративної системи, можливість відродження приватної власності. Після

обговорень було прийнято компромісний варіант проекту переходу до ринку, за яким уся сутність програми Шаталіна–Явлінського була нівельована. Отже, нова програма також виявилася нежиттєздатною. Проіснувавши декілька місяців, вона потерпіла крах.

Термін «гласність» виник у Радянському Союзі в роки «перебудови», увійшовши до багатьох іноземних мов без перекладу. Штучні бар'єри для засобів масової інформації були зняті, ідеологічна опіка над ними послабилась. У законі «Про пресу», прийнятому 1 серпня 1990 р., декларувалися свобода преси та ліквідація цензури.

Нове керівництво країни після 1985 р. прагнуло максимально знизити рівень конфронтації на міжнародній арені як необхідну умову проведення внутрішніх реформ.

Радянське політичне керівництво почало по-новому розглядати міжнародні проблеми, визнавши пріоритет загальнолюдських цінностей, міжнародних угод, у тому числі Загальної декларації прав людини, зобов'язавшись узгодити внутрішньосоюзне законодавство з нормами міжнародного права.

Перемога нового політичного мислення в зовнішній політиці СРСР, реальні кроки щодо її реалізації спричинили на початку 1990-х років завершення періоду «холодної війни» між Заходом і Сходом, періоду розколу та конфронтації. Радянський Союз ставав більш відкритою країною для світового співтовариства.

4. Лібералізація суспільного та культурного життя.

Без глибоких політичних реформ подальший розвиток «перебудови» став неможливим. Основними завданнями політичної реформи були: відновлення ролі рад народних депутатів як органів влади та соціальної активності громадських організацій; перерозподіл влади за збереження керівної ролі КПРС.

Перший етап реформи припав на червень 1988 — червень 1989 р. Його змістом було: прийняття нового виборчого закону, за яким вибори мали проводитися на альтернативній основі; проведення виборчої кампанії делегатів на перший з'їзд народних депутатів СРСР; проведення самого з'їзду; створення постійно діючого законодавчого органу — Верховної Ради СРСР.

Свідченням розвитку демократичних процесів став указ президії Верховної Ради СРСР про відновлення громадянства «деяких осіб, що мешкають у цей час за кордоном». З-поміж інших радянське громадянство знов отримали Г. Вишневська, М. Ростропович, В. Войнович.

14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР прийняла Декларацію про визнання незаконними й злочинними репресивні акти проти народів, підданих насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав.

Партійне керівництво в центрі та на місцях дедалі більше дискредитувало себе. 4 лютого 1990 р. на Манежній площі в Москві відбулися демонстрація та мітинг із вимогою скасування ст. 6 Конституції СРСР, у якій ішлося про привілейоване становище КПРС. Її скасували на третьому позачерговому з'їзді народних депутатів (12–15 березня 1990 р.). На з'їзді був запроваджений інститут президентства в країні. *Першим і останнім президентом СРСР* став **Михайло Горбачов**, а головою президії Верховної Ради СРСР — А. Лук'янов.

Вибори 1990 р. продемонстрували перемогу демократичних, перебудовчих сил. Міськради найбільших міст країни — Москви та Ленінграда — очолили Г. Попов і А. Собчак — відомі науковці та політики, прихильники кардинальних реформ.

На другому етапі реформи значно активізувався національно-визвольний рух. За умов демократичних виборів і ослаблення ідеологічного диктату у Верховних радах Литви, Латвії, Естонії більшість голосів одержали депутати, які виступали за національну незалежність і вихід зі складу СРСР. Протягом весни–літа 1990 р. Литва, Латвія, Естонія, РРФСР, Україна та інші радянські республіки прийняли декларації про державний суверенітет, які М. Горбачов іронічно назвав «парадом суверенітетів», оскільки союзне керівництво не збиралося втрачати свою владу.

На 17 березня 1991 р. був призначений всесоюзний референдум із питань збереження СРСР. Хоча за це висловилися 70 % опитаних, він не усунув суперечності щодо нового союзного договору та подальшої долі СРСР.

Після референдуму розпочався «новоогацьовський процес» — перемовини керівників дев'яти республік (Росії, України, Білорусії, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, Киргизістану, Таджикистану, Азербайджану) з президентом СРСР. «Заява 9+1», підписана 23 квітня 1991 р., задекларувала принципи нового союзного договору та започаткувала *третій етап політичної реформи*.

24 липня 1991 р. М. Горбачов заявив, що робота над союзним договором завершена. Республікам передбачалося надати додаткові повноваження. Більшість центральних структур утрачали владу після укладення нового договору. Попереднє підписання документа було призначено на 20 серпня 1991 р.

5. Антидержавний путч. Розпад СРСР в 1991 р.

Уранці **19 серпня 1991 р.** ТАРС передав інформацію про створення *Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС)*, до складу якого ввійшли вісім осіб — Г. Янаєв, В. Павлов, Б. Пуго, В. Крючков, Д. Язов, В. Стародубцев, О. Бакланов, А. Тизяков.

До Москви були введені військові частини. Активний опір ДКНС організували Президент Росії **Борис Єльцин**, обраний на цю посаду **12 червня 1991 р.**, передова частина населення Москви та найбільших промислових центрів (Ленінграда та ін.). Уведені до столиці війська не виступили проти мирного населення, яке стало на захист штабу демократичних сил — будинку парламенту Росії («Білого дому»). Активний протест світового співтовариства, міжнародна ізоляція ДКНС сприяли провалу спроби державного перевороту та перемозі демократичних сил у СРСР.

Борис Єльцин

21 серпня організатори путчу¹, зрозумівши, що більшість населення їх не підтримує, припинили свої дії. Президент СРСР М. Горбачов повернувся з Криму до Москви. Заколотники були заарештовані, законність відновлена. Після краху перевороту події почали швидко змінюватися. Була припинена діяльність КПРС, оголошено про початок реформи КДБ з метою його остаточної ліквідації та заміни службою розвідки та контррозвідки, ухвалено рішення про радикальну військову реформу.

З 23 серпня по 1 вересня 1991 р. проголосили незалежність Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан, Киргизістан. «Новоогацьовський процес» закінчився безрезультатно.

¹ *Путч* — збройний авантюристський виступ групи змовників з метою здійснення державного перевороту.

1 грудня 1991 р. в Україні відбувся референдум, на якому громадяни майже одностайно (91 %) висловилися за незалежність республіки. Обраний Президентом України **Леонід Кравчук** витлумачив результати референдуму як мандат на неприєднання України до нового союзного договору.

8 грудня 1991 р. в білоруській урядовій резиденції «Вискулі» в *Біловезькій Пуці* (поблизу м. Бреста) зібралися керівники трьох союзних республік — Білорусі, Росії та України: С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук. Президент Росії Б. Єльцин запропонував Президентові України першим підписати узгоджений на засіданні Державної ради варіант договору, підкресливши, що свій підпис поставить після нього. За визнанням Л. Кравчука, «доля договору цілком залежала від України». І він заявив категоричне «ні» союзному договору.

Керівники Росії, України та Білорусі заявили про те, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування». Потім Б. Єльцин зателефонував президентові Дж. Бушу, а С. Шушкевич — президенту М. Горбачову, що Радянський Союз припинив своє існування. Третій етап політичної реформи завершився розпадом СРСР.

На цій же зустрічі постало питання про підготування нового документа. Так народилася *Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД)*, підписана керівниками Росії, України, Білорусі.

13 грудня в м. Ашгабаді керівники держав Середньої Азії та Казахстану загалом схвалили ініціативу створення СНД. На зустрічі **21 грудня 1991 р.** в м. Алмати відбулося підписання *Декларації 11 держав на підтримку Біловезької угоди*. Виняток становили республіки Прибалтики та Грузія, яка приєдналася до СНД через два роки.

25 грудня 1991 р. о 19 годині Михайло Горбачов, перший і останній президент СРСР, виступив по телебаченню із заявою про припинення своєї діяльності на посаді президента.

Того ж вечора над Кремлем був спущений червоний прапор із Державним гербом СРСР, а на його місці замайорів російський «триколір». Цей акт зміни державних символів поставив крапку в драматичній долі величезної країни, яка називалася Радянським Союзом.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. За яких обставин М. Хрущов пішов у відставку?
2. Назвіть прояви неосталінізму в суспільно-політичному житті в 1970-х роках.
3. Якими були основні причини дисидентського руху?
4. Чим зумовлене прийняття нового політичного курсу в 1985 р.?
5. У чому проявилася лібералізація суспільного життя в СРСР наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років?
6. Яку мету мав «новоогарьовський процес»?
7. Визначте причини розпаду СРСР.

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Заповніть таблицю:

Дисидентство в СРСР

Етапи	Учасники руху	Програмні цілі	Основні форми діяльності	Прояви боротьби проти них

2. Охарактеризуйте реформи в роки «перебудови». Заповніть таблицю:

Економічні реформи

Реформа Аганбегяна	Реформа Рижкова–Абалкіна	Перехід до ринкових відносин

Політична реформа

1-й етап	2-й етап	3-й етап

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Чи справедливе, на вашу думку, твердження деяких західних політологів про «перебудову» як про «революцію в СРСР»?
2. Яке значення для світового співтовариства мав розпад СРСР?
3. Як могли б розвиватися події в країні на випадок перемоги заколотників у серпні 1991 р.?

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

Практична робота

Прочитайте висловлювання різних політичних діячів про М. Горбачова та його власну оцінку подій 1991 р.

1. Посол СРСР у Великій Британії Л. Замятін навів унікальний документ — запис розмови М. Горбачова з президентом США Дж. Бушем. 17 липня 1991 р. М. Горбачов звернувся до Дж. Буша: «Створюється враження, що мій друг президент США ще не визначив остаточну відповідь на головне запитання — який Радянський Союз хочуть бачити США? А доти, доки не буде знайдена на нього остаточна відповідь, ми будемо спотикатися на тих чи інших окремих питаннях відносин».

2. Американський політолог З. Бжезинський: «Подібно до багатьох попередніх імперій, Радянський Союз урешті-решт тріснув і розпався на фрагменти, ставши жертвою дезінтеграції, прискореної економічним і соціальним напруженням».

3. Колишній президент СРСР М. Горбачов (з інтерв'ю напередодні свого 70-річчя 2 березня 2001 р.): «Що ми тоді не вирішили? Восени 1990 року вся країна вишикувалася в черги... Не вирішивши проблему ринку, ми збільшили соціальні виплати. Лікарі, учителі отримали надбавки до заробітної плати. Пенсіонери отримали 45 млрд. І вся ця грошова маса нависла над ринком, а покривати її було нічим. Ось, я вважаю, де було закладено велику помилку».

- Чи несе М. Горбачов відповідальність за провал економічної реформи в СРСР, чи її здійснення було неможливе за умов, що склалися?
- СРСР розпався через внутрішні причини, чи призвів до цього зовнішній поштовх?

- **Березень 1985 р.** — обрання генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачова
- **Березень 1990 р.** — обрання М. Горбачова Президентом СРСР
- **12 червня 1991 р.** — обрання Б. Єльцина Президентом Росії
- **19–21 серпня 1991 р.** — антидержавний путч у Москві
- **21 грудня 1991 р.** — підписано Декларацію про створення СНД
- **25 грудня 1991 р.** — припинення існування СРСР

§ 17 / Росія та нові незалежні держави наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

1. Перехід Росії до ринкової економіки.

Росія першою серед радянських республік проголосила свій суверенітет (**12 червня 1990 р.**), обрала президента та розпочала перехід економіки на ринкові засади.

Після серпневої спроби (1991) державного перевороту керівництво Росії почало проводити самостійну політику. У жовтні того ж року на п'ятому з'їзді народних депутатів Росії Б. Єльцин виголосив програму радикальних економічних перетворень методом «шокової терапії»¹.

Відповідно до прийнятої концепції групи Є. Гайдара, пострадянську економіку не можна було вдосконалити, а тому вона підлягала негайному демонтажу з одночасною ліквідацією планової системи управління та розподілу. Ця модель була апробована в Російській Федерації в 1992–1993 рр.

Першим кроком до здійснення реформи стало введення вільних цін 2 січня 1992 р., які зросли відразу в 10–12 разів. Відтак відбулося різке падіння життєвого рівня більшості населення. Крім того, реформа знецінила трудові заощадження громадян. У господарстві країни розпочалася криза неплатежів. До 1 червня 1992 р. сума взаємних боргів досягла 2 трлн крб. Більшості підприємств загрожував крах. Надання кредитів Центробанком посилювало інфляцію в країні. Курс карбованця стрімко падав. Фінансова система дестабілізувалася.

Виникли проблеми зі своєчасними виплатами пенсій, стипендій, грошового утримання військовослужбовцям, заробітної плати учителям, лікарям та іншим працівникам бюджетної сфери. «Шокова терапія» призвела до розладу цілих галузей економіки. Продукція багатьох підприємств стала неконкурентоспроможною, закривалися заводи та фабрики, зростало безробіття. У суспільстві посилювалася соціальна напруженість.

Непередбачувані наслідки реформ 1992–1993 рр. спричинили відставку уряду Є. Гайдара та призначення головою уряду Російської Федерації **Віктора Черномирдіна**, який намагався поєднати зміцнення ролі держави в економіці з розвитком ринкових відносин. 1 липня 1994 р. в Росії розпочалася приватизація. Загальна кількість приватних підприємств становила понад 1 млн, а частка приватного сектору у виробництві досягла 62 %.

Незважаючи на наявність негативних тенденцій, посилення соціальної напруженості, майнове розшарування суспільства, перші роки здійснення реформи принесли чимало позитивного.

¹ «Шокова терапія» — різкий перехід від планової до ринкової економіки.

Однак боротьба між різними угрупованнями у верхніх ешелонах влади Росії тривала. Президент Б. Єльцин у квітні 1998 р. відправив уряд В. Чорномірдіна у відставку. Новим прем'єр-міністром став 35-річний маловідомий підприємець **Сергій Кириєнко**. У серпні 1998 р. розпочалася глибока фінансова криза, стався «обвал рубля», який знецінився майже втричі. Це змусило Б. Єльцина повернути до влади «стару гвардію» під керівництвом **Євгена Примакова**, який доти обіймав посаду міністра закордонних справ. Цей досвідчений політик зумів поступово стабілізувати соціально-економічну ситуацію в країні, хоча життєвий рівень більшості росіян після серпня 1998 р. суттєво знизився. Курс на подальшу стабілізацію продовжив наступний прем'єр-міністр Російської Федерації **Володимир Путін**, призначений на цю посаду в серпні 1999 р.

2. Зовнішня політика Росії.

31 грудня 1999 р. Б. Єльцин зробив безпрецедентний в російській історії крок — добровільно пішов у відставку. Виконувачем обов'язків президента за конституцією став В. Путін. На той час він уже встиг завоювати певний авторитет у країні. У березні 2000 р. під час президентських виборів **Володимир Путін** упевнено переміг своїх суперників і став другим Президентом Російської Федерації. На посаді Президента Росії В. Путін перебував 8 років (удруге був обраний у 2004 р.).

За час свого президентства В. Путіну вдалося істотно змінити ситуацію в Росії. По-перше, провівши адміністративну реформу, він посилив централізацію влади, ліквідував прояви сепаратизму та бажання деяких регіонів бути самостійними. По-друге, був прийнятий податковий кодекс, за яким уведено єдиний податок у розмірі 13 %, що стимулювало розвиток економіки. По-третє, В. Путін покінчив із всевладдям олігархів, боротьбою кланів, посилив роль держави, що знайшло підтримку в населення Росії.

Російська Федерація на міжнародній арені стала правонаступницею СРСР. Вона посіла місце постійного члена Ради Безпеки ООН, затвердивши статус великої ядерної держави. Основні напрями зовнішньої політики були такі: відносини з країнами близького зарубіжжя в рамках СНД і відносини з іншими країнами світу (далеке зарубіжжя) у нових геополітичних умовах. Росія прагнула налагодити політичне та економічне співробітництво, забезпечити захист російськомовного населення в колишніх союзних республіках.

Володимир Путін

Внутрішньополітичне становище та економічна криза 90-х років ХХ ст. істотно вплинули на формування зовнішньополітичної доктрини Росії, яка мусила робити значні поступки Заходу за надання економічної допомоги. Проте на початку ХХІ ст. ситуація докорінно змінилася. Росія була та залишається великою ядерною державою, і Захід мусить із цим рахуватися.

За роки перебування В. Путіна при владі Росія досягла значних успіхів у зовнішньополітичній сфері. Вона долучилася до «клубу обраних» — формат «великої сімки» змінився на «велику вісімку». У 1997 р. країна підписала договір про стратегічне партнерство з НАТО, хоча в останні роки виступала проти приєднання

до цього альянсу сусідніх східноєвропейських країн і розміщення на їхній території американських протиракетних систем. Росія також розширює своє економічне та стратегічне співробітництво з країнами Азії, особливо з Китаєм та Індією, які за останні десятиліття значно наростили свій економічний потенціал.

7 травня 2008 р. третім Президентом Російської Федерації став **Дмитро Медведєв** — наймолодший керівник в історії держави. В інаугураційній промові він заявив, що своїм пріоритетним завданням вважає «подальший розвиток громадянських і економічних свобод, створення нових громадянських можливостей». Ця заява була підтверджена указами президента М. Медведєва, які безпосередньо стосуються соціальної сфери.

3. Українсько-російські відносини.

Російський та український народи споконвіку живуть поряд, а понад три століття — в одній державі. Однак після розпаду Радянського Союзу відносини між ними як уже суверенними державами розвивалися не завжди добре. Їх спочатку затьмарювали дві проблеми: поділ Чорноморського флоту й статус Криму та Севастополя. У подальшому виникли «газові війни», заборона експорту певних видів продукції, протистояння за півострів Тузла. Проте всі вони поступово вирішилися.

Розуміючи безперспективність протистояння з питань Криму та Севастополя, російське керівництво зробило крок до ліквідації конфронтації. Під час візитів В. Чорномірдіна та Б. Єльцина до Києва 31 травня 1997 р. були підписані угоди про тимчасове базування російського флоту в Севастополі (до 2017 р.) та Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Росією. У червні 2010 р. договір про перебування Чорноморського флоту Росії в Севастополі був продовжений ще на 20 років. У Верховній Раді України під час голосування за цей документ виникло гостре протистояння між опозицією та провладними фракціями, але більшістю голосів він був ратифікований. Продовження договору про перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі викликає насамперед тим, що Росія й Україна — стратегічні партнери, які повинні розвивати широке співробітництво в різних сферах, вони мають десятки спільних проектів і програм. Курс на співробітництво з Росією та Україною підтримують інші держави та міжнародні організації.

4. Особливості шляхів історичного розвитку країн Прибалтики, Білорусі, Молдови, держав Закавказзя та Центральної Азії.

У державах Прибалтики — Литві, Латвії, Естонії — головна проблема полягала в тому, щоб якнайшвидше та з якнайменшими втратами увійти в європейський ринок. За останні роки вони зробили багато в цьому напрямі. Їхні зусилля належно оцінені європейськими країнами: Литву, Латвію та Естонію в 2004 р. разом із деякими іншими країнами прийняли до Європейського Союзу.

Особливих успіхів на шляху впровадження ринкових реформ досягла Естонія. У 1990-х роках замість машинобудування, металооброблення та електроніки провідну роль в естонській промисловості почали відігравати переробка сільськогосподарської продукції, лісова та деревообробна галузі. Значна увага приділялася розвитку сфери послуг і туризму. З 1 січня 2011 р. національною валютою в Естонії запроваджено євро. Політична ситуація стабілізувалася.

Провідною політичною силою в Литві тривалий час був народний рух «Саюдіс». Його лідер Вітаутас Ландсбергис перебував на посаді голови Верховної Ради Литви під час проголошення її незалежності. Велику роль у здобутті Литвою незалежності відіграв **Альгірдас Бразаускас**. Свого часу він був першим секретарем ЦК компартії республіки та домогся, щоб литовська компартія відокремилася від КПРС. Потім був обраний президентом держави. Його курс полягав у здійсненні реформ повільно та поетапно. Така програма гальмувала економічний розвиток.

Проте ситуація докорінно змінилася на початку 1998 р. На президентських виборах у **січні 1998 р.** переміг **Вальдас Адамкус**, який мав, окрім литовського, ще й американське громадянство. Після виборів він заявив, що Литва обрала західний шлях розвитку, чим і визначив свій головний зовнішньополітичний орієнтир. Литовські керівники виявили рішучість у справі завершення економічних реформ й інтеграції республіки до європейських інституцій.

У Латвії та Естонії набуло гостроти національне питання. За час існування СРСР частка російськомовного населення в обох республіках зростає настільки, що при всенародному обговоренні найважливіших проблем корінні мешканці не мали необхідної більшості голосів, а в деяких районах навіть опинилися в меншості.

Уряди Латвії та Естонії вирішили розв'язати цю проблему, обмеживши права тих іммігрантів, які приїхали до цих країн після 1940 р. У Латвії були закриті всі промислові підприємства, де працювало російськомовне населення, однак це лише поглибило економічну кризу. Новим кроком на шляху Латвії до Європейського Союзу стало обрання **влітку 1999 р.** президентом республіки професора Монреальського університету **Вайри Віке-Фрайберге**, яка заявила про зміцнення ринкової економіки та створення мультинаціональної демократичної держави. У наступні роки країна зробила значні кроки на цьому шляху.

Голова Верховної Ради Білорусі **Станіслав Шушкевич** і парламент від самого початку орієнтувалися на Росію. Керівництво країни не поспішало з упровадженням ринкових реформ, сподіваючись здійснити їх без застосування «шокової терапії», яка спричинює закриття нерентабельних підприємств, масове безробіття та зниження життєвого рівня населення.

Труднощі перехідного періоду ще більшою мірою піднесли антиринкові настрої в Білорусі. На цій хвилі на перших президентських виборах у **1994 р.** переміг **Олександр Лукашенко**, який виступив із програмою інтеграції з Росією та встановленням жорсткого державного контролю за економічною діяльністю. Його обирали на посаду президента ще тричі (останній раз у **грудні 2010 р.**). За час перебування при владі президент установив жорсткий авторитарний режим, який не визнає прав опозиції. Країни Європи і США презирливо ставляться до білоруської влади і не дозволяють О. Лукашенкові та іншим білоруським високопосадовцям в'їжджати на свою територію.

Проте значна частина населення країни до останнього часу підтримувала президента. У квітні–травні 2011 р. в країні розпочалася глибока фінансово-економічна криза, що призвела до девальвації білоруської грошової одиниці майже на 50 %. Життєвий рівень населення значно погіршився.

Держави Середньої Азії — колишні республіки СРСР Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Туркменистан — мали між собою багато спільного. Переважно вони були постачальниками сировини для промисловості центральних регіонів. Народ тут, окрім партійної верхівки, жив надзвичайно бідно. Після розпаду

Радянського Союзу до влади в цих державах прийшли колишні керівники республіканських компартій, які прагнули зберегти старі феодально-комуністичні порядки, залучаючи собі на допомогу мусульманське духовництво. Проте в наступні роки доля цих держав склалася по-різному. У Киргизії, яка є найбільшійою з усіх держав регіону, у березні 2005 р. невдоволення авторитарним режимом А. Акаєва спричинило масові виступи, що отримали назву «*революція тюльпанів*». До влади прийшов новий уряд, який ініціював проведення реформ у сфері економіки та політики. В Узбекистані теж мали місце антиурядові виступи проти І. Карімова, але вони були придушені.

Важливі економічні реформи, проведені в Казахстані ще в 1990-х роках, і вдала приватизаційна політика сприяли стабілізації становища та викликали довіру населення до президента Н. Назарбаєва, якого обрали на цю посаду довічно. До останніх днів життя залишався Президентом Туркменистану **Сапармурад Ніязов**, який установив небачений у новітній історії культ своєї особи. На його честь були перейменовані навіть назви місяців у календарі, не кажучи вже про величезні скульптури, виготовлені з дорогоцінних металів, портрети та ін. Тільки після його смерті в **грудні 2006 р.** новий Президент Туркменистану **Гурбангули Бердімухаммедов** поступово почав робити спроби демократизації влади. Нині Туркменистан має хороші перспективи, оскільки володіє майже третиною світових запасів газу та великими покладами нафти.

Прибутки від продажу природних ресурсів дають змогу Туркменистану купувати сучасні машини й устаткування для промисловості, розвивати сільське господарство, покращувати життєвий рівень населення.

Має економічні перспективи й Азербайджан, майже 30 років очолюваний **Гейдаром Алієвим**, а нині його сином **Ільхамом Алієвим**. Країна багата на поклади нафти, які активно розробляються. Між Україною та Азербайджаном установлені дружні взаємовигідні відносини.

У набагато складнішому становищі перебувають Грузія та Вірменія, на території яких немає запасів природних корисних копалин. Ситуація в республіках погіршилась і через воєнні дії, що там відбувалися, особливо в Грузії.

Грузинсько-абхазьке протистояння (Абхазія була автономною республікою в складі Грузії) розпочалось у 1989 р. Конфлікт вступив у воєнну фазу в липні 1992 р., коли місцевий парламент проголосив незалежність Абхазії та відокремлення її від Грузії. У 1994 р. завдяки активній діяльності Президента Грузії **Едуарда Шеварднадзе** була підписана угода про припинення воєнних дій та розмежування збройних сил. Проте соціально-економічна ситуація в Грузії залишалася складною. Наприкінці 2003 р. в країні розпочалася «*революція тюльпанів*». Під тиском опозиції Е. Шеварднадзе пішов у відставку. На початку січня 2004 р. Президентом Грузії був обраний молодий лідер опозиції **Михайло Саакашвілі** (переобраний вдруге в січні 2008 р.). У наступні роки економічне становище країни значно покращилося, а рівень життя народу підвищився. У Грузії будуються нові підприємства, укладаються великі інвестиції в розвиток сучасних галузей економіки, активно впроваджуються європейські норми життя.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Як відбувався процес переходу економіки до ринкових відносин у Росії?
2. Якими є основні постулати зовнішньополітичної доктрини Росії?
3. Охарактеризуйте українсько-російські відносини.
4. Назвіть держави, що входять до складу СНД.

5. Як виникла проблема російськомовного населення в країнах Прибалтики?
6. Як складаються останнім часом відносини між Росією та Білоруссю?
7. Наведіть приклади успішного економічного розвитку країн Середньої Азії та Закавказзя за останнє десятиліття. З чим це пов'язано?

1. Установіть відповідність

Держава

- 1 Азербайджан
- 2 Білорусь
- 3 Грузія
- 4 Казахстан
- 5 Туркменістан
- 6 Узбекистан

Президенти

- А Нурсултан Назарбаєв
- Б Михайло Саакашвілі
- В Сапармурад Ніязов
- Г Ільхам Алієв
- Д Олександр Лукашенко
- Е Іслам Карімов

2. Визначте, на які країни спрямовані головні вектори зовнішньої політики Росії
 - А Прибалтійські країни
 - Б Білорусь
 - В Туркменістан

РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ

**З виступу экс-міністра закордонних справ України
А. Зленка «Україна на світовій арені: стан і перспективи
стратегічного партнерства»**

Особливе місце в розвитку партнерських відносин стратегічного характеру належить нашому важливому партнеру — Російській Федерації. При цьому необхідно відзначити надзвичайно важливе значення та потенціал українсько-російського двостороннього співробітництва, насамперед у соціально-економічній сфері.

Українсько-російське стратегічне партнерство принципово обумовлюється значенням українсько-російських відносин як важливого елемента зміцнення загальноєвропейської стабільності та безпеки. У цьому зв'язку і для України, і для Російської Федерації завдання щодо вдосконалення механізмів реалізації положень двостороннього договору, досягнення реального прориву у відносинах пов'язані з необхідністю обопільного усвідомлення всієї відповідальності, що випливає з ролі двох держав у справі побудови єдиної та неподільної Європи.

Водночас Україна переконана, що ефективні гарантії зміцнення та динамічного розвитку українсько-російського партнерства забезпечуватимуться на основі виявленої взаємної підтримки соціально-економічних реформ, обопільного сприяння економічному зростанню та позитивній динаміці в торговельних відносинах. Ключове завдання розвитку стратегічного партнерства України та Російської Федерації полягає в необхідності переходу до нових, прагматичних форм співробітництва, з урахуванням життєво важливих інтересів партнера.

- Які перспективи російсько-українського стратегічного партнерства визначив А. Зленко?
- **Березень 2000 р.** — обрання В. Путіна Президентом Росії
- **Травень 2008 р.** — обрання Д. Медведєва Президентом Росії

126 ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

Тема 5

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1945 р. — ПОЧАТОК XXI ст.)

§ 18 / Країни Центральної та Східної Європи після Другої світової війни

- У яких країнах регіону найактивніше розвивався рух Опору?
- За яких умов країни Центральної та Східної Європи були звільнені від окупантів?

1. Установлення прорадянських режимів.

Після ліквідації нацизму та відновлення національної незалежності в країнах Центральної та Південно-Східної Європи в 1944–1945 рр. прийшли до влади уряди національних фронтів, які склалися з кількох партій та організацій, що боролися проти окупантів або проти власних профашистських правителів.

Французький історик Ж. Б. Дюрозель писав, що встановлення комуністичного режиму здійснювалося послідовно:

- *Перший етап* — створення справжнього коаліційного уряду. У Румунії та Болгарії він протримався лише кілька місяців (у Болгарії — до січня 1945 р., у Румунії — до лютого 1945 р.). В Угорщині він зберігав владу до весни 1947 р., у Чехословаччині — до лютого 1948 р.

- *Другий етап* — створення формального коаліційного уряду, у якому вся влада фактично належала комуністам.

- *Третій етап* — створення власне комуністичного уряду (восени 1947 р. — у Болгарії та Румунії, у лютому 1948 р. — у Чехословаччині, у березні 1948 р. — в Угорщині).

На першому етапі були здійснені перетворення в різних сферах. Ліквідовувалися фашистські партії та організації, поновлювалася дія демократичних конституцій, почали функціонувати парламенти, створювалися нові органи місцевого управління — національні комітети або ради. До певного часу зберігалася монархічна форма правління (у Болгарії, Румунії, Югославії).

На другому етапі в усіх країнах, окрім Болгарії, де ця проблема вже була вирішена, ліквідовувалося поміщицьке землеволодіння.

Підлягали націоналізації найважливіші підприємства та банки, однак питання про ліквідацію приватної власності ще не ставилося. Вилучалася на користь держави власність фашистів та їхніх поплічників. Здійснювалися соціальні реформи з метою поліпшення життя в повоєнних містах і селах, розширювалися можливості для здобуття освіти та користування культурними цінностями. Компартії прагнули зміцнити соціальну опору для майбутніх виборів.

Водночас зазнавали утисків буржуазні та дрібнобуржуазні партії, які змушені були перейти в опозицію, а їхніх лідерів, які не емігрували, заарештовували.

Проте до 1947 р., незважаючи на військову та політичну присутність СРСР у Східній Європі, зберігалася можливість розвитку політичної та економічної системи, що припускала в певних межах політичний плюралізм, багатопартійність, різноманітність форм власності.

Лідери комуністичних партій східноєвропейських країн тоді вважали, що процес побудови соціалізму буде тривалим, еволюційним, без застосування насильства.

Однак події 1947–1948 рр. докорінно змінили ситуацію: розпочався третій етап — установлення комуністичних режимів. Поразка комуністів на виборах в Угорщині, перенесення виборів у Польщі на 1947 р. через недостатньо сильну позицію компартії стривожили Кремль, який намагався прискорити перехід влади до комуністичних лідерів. З метою втримання цього процесу під своїм контролем СРСР створив у вересні 1947 р. Інформаційне бюро дев'яти комуністичних партій (СРСР, Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Югославії, Франції та Італії). На першому його засіданні А. Жданов заявив про можливість приходу до влади комуністів у країнах Східної Європи і про те, що вони можуть розраховувати на підтримку СРСР.

Відтоді в східноєвропейських країнах розпочалася реалізація ленінського плану будівництва соціалізму — індустріалізація та кооперація сільського господарства. Колективізація мала примусовий, насильницький характер. Усі методи та форми колгоспного будівництва, випробувані в СРСР, запроваджувались у цих країнах. Практично в кожній із них склалися культи власних вождів — Б. Бєрута (Польща), К. Готвальда (Чехословаччина), М. Ракоші (Угорщина) та ін.

2. Утворення системи світового соціалізму.

СРСР намагався закріпити свій вплив на країни Східної Європи укладанням міжнародних політичних угод.

25 січня 1949 р. Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина проголосили створення *Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)* для спільного розв'язання економічних проблем у зв'язку з розколом Європи, координації народногосподарських планів, реалізації спільних проектів (завод «Ікарус», газо- і нафтогони та ін.). У лютому до РЕВ приєдналась Албанія, а згодом Монголія. На основі окремих угод РЕВ співпрацювала з Кубою, В'єтнамом, Югославією, Анголою, Іраком, Мексикою, Нікарагуа, Мозамбіком, Ефіопією, Афганістаном, НДР.

Однак створення РЕВ не виправдало сподівань її учасників щодо розвитку інтеграції та економічного співробітництва. У відносинах усередині РЕВ переважала торгівля, причому країни Східної Європи отримували пільгові умови на торгівлю із СРСР. Радянський Союз постачав до Східної Європи насамперед природні ресурси. РЕВ припинила свою діяльність у 1991 р.

3. Кризові явища 1950–1970-х років.

У 1950-і роки в країнах Східної Європи почала наростати внутрішня нестабільність, зумовлена кількома причинами. По-перше, після смерті Сталіна в 1953 р. і початку «відлиги» в СРСР відбулася певна лібералізація політичного курсу керівництва країн регіону. По-друге, індустріалізація за радянським

зразком, що здійснювалась у країнах Східної Європи, призвела до значного погіршення матеріального становища насамперед селянства, оскільки основні капіталовкладення спрямовувались у промисловість. Становище робітників і службовців, як засвідчили події в Польщі та НДР, було не набагато кращим. По-третє, економічні реформи в 1950-і роки практично зводилися нанівець догматичним утручанням вищого партійного керівництва, яке проводило авантюристичну політику у сфері економіки. По-четверте, на внутрішню нестабільність у країнах Східної Європи впливали успіхи країн Західної Європи у відновленні економіки в повоєнний період.

Про зміни, які відбувались у ФРН, Італії, Франції, добре знали в Східній Європі, що значно посилювало незадоволення комуністичними режимами. Найяскравішими проявами цього стали події 1956 р. в Польщі та Угорщині. В Угорщині справа дійшла до антитоталітарної революції, яка була придушена за допомогою військової сили.

1 листопада 1956 р. лідер революції І. Надь сформував коаліційний уряд, який проголосив нейтралітет Угорщини та її вихід із Варшавського Договору, висловив намір відмовитися від орієнтації на СРСР і розпочати великомасштабну економічну співпрацю із західними країнами. Замість комуністичних адміністрацій створювалися нові органи влади — ради.

На світанку **4 листопада 1956 р.** радянські війська за наказом маршала І. Конєва розпочали *штурм повсталого Будапешта*. Люди, які домагалися демократичних свобод, стали на захист своїх завоювань, що призвело до людських жертв. Події в Угорщині в 1956 р. стали наслідком краху сталінської моделі соціалізму.

Після подій у Польщі та Угорщині керівництво країн Східної Європи мусило змінити політику, щоб усунути найголовніші причини невдоволення. Були припинені масові репресії та проведена часткова реабілітація їх жертв.

Відбувалася лібералізація у сфері культури, ідеології, освіти — розширювалися контакти із західними країнами.

На початку 1960-х років у більшості країн регіону були зроблені спроби провести економічні реформи. Не відмовляючись від наріжних принципів економічної системи соціалізму (пріоритет держави в економіці, планово-адміністративна система управління та розподілу матеріальних благ тощо), передбачалося надавати підприємствам відносну економічну самостійність. Проте, зберігаючи державну власність, партійно-бюрократична номенклатура забезпечувала можливість повного підпорядкування всіх сфер життя своїм інтересам.

У другій половині 1960-х років (а інколи й раніше) резерви, що забезпечували можливості екстенсивного розвитку країн Східної Європи, значною мірою вичерпалися, що спричинило зменшення прибутку та сповільнення темпів розвитку економіки.

Криза в Чехословаччині (1968–1969) стала одним із найважливіших і доленосних періодів для народів Східної Європи в повоєнні часи. Керівником цієї країни в 1960-і роки був А. Новотний. Темпи економічного розвитку Чехословаччини значно знизилися, можливості екстенсивного розвитку промисловості були вичерпані, процвітали корупція та зловживання владою, обростала привілеями партійна та державна бюрократія. Суспільство з демократичними традиціями не сприймало авторитарного, майже диктаторського стилю керівництва А. Новотного. У січні 1968 р. його звільнили з посади першого секретаря комуністичної партії Чехословаччини. Новим лідером був обраний **Александр Дубчек**.

Керівництво Чехословаччини на чолі з А. Дубчеком розпочало будувати «соціалізм із людським обличчям», намагаючись поєднати засади соціалістичного суспільства з ринковою економікою, плюралізмом, демократією. Пропонувалося скоротити державний апарат, реформувати господарський механізм і відокремити його від політичних і державних органів.

Велику роль у пропагуванні цих ідей відіграли засоби масової інформації, які діяли в країні порівняно вільно. Лібералізація в суспільному житті проявилася виникненням нових політичних організацій, активізацією демократичних партій, що звільнялися від жорсткого контролю КПЧ.

Цей період, який отримав назву «Працька весна», був припинений після введення до країни військ Варшавського Договору в **серпні 1968 р.**

У **квітні 1969 р.** до влади в Чехословаччині прийшло промосковське керівництво. Першим секретарем ЦК КПЧ обрали **Густава Гусака**, який згодом став президентом країни.

Загальна криза тоталітарного режиму проявилася також у Польщі в подіях 1968 і 1970 рр.

В Югославії на тлі загострення економічних проблем на початку 1970-х років посилювалися диспропорції в розвитку Словенії та Хорватії, з одного боку, та решти югославських республік — з іншого. Поглибилися національні суперечності. Учасники заворушень у **Хорватії в листопаді 1971 р.** виступали з вимогами відокремлення республіки від СФРЮ.

Після поразки «Працької весни», подій у Польщі й Югославії розпочалося посилення тоталітарних режимів у Східній Європі. Економічні реформи практично зупинилися, ринкові відносини, що зароджувались, або ліквідовувались, або вкрай обмежувались. Активізувався дисидентський рух. Відставання від розвинених країн Заходу зростало. Для придушення невдоволення правлячі компартії зміцнювали армії, органи внутрішніх справ і держбезпеки.

«Працька весна».
1968 р.

1. Назвіть реформи, проведені урядами національних фронтів у країнах Східної та Південно-Східної Європи в 1945–1947 рр.
2. За яких умов у цих країнах були встановлені комуністичні режими?
3. З якою метою була створена РЕВ?

4. Проаналізуйте причини наростання внутрішньої нестабільності в країнах Центральної та Східної Європи.
5. Поясніть термін «Празька весна».
6. Як поставились у Москві до подій 1968 р.? Чому було введено радянські війська до Чехословаччини?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Установіть відповідність

Лідери комуністичних партій

- 1 Болеслав Берут
- 2 Клемент Готвальд
- 3 Георгій Димитров
- 4 Матяш Ракоші

Країни

- А Болгарія
- Б Польща
- В Угорщина
- Г Чехословаччина

2. Хто з названих політичних діячів був лідером «Празької весни»?

- А Едуард Бенеш
- Б Густав Гусак
- В Александр Дубчек
- Г Антонін Новотний

3. Визначте, яку спрямованість мала революція 1956 р. в Угорщині

- А проти перетворення Угорщини на «державу заліза і сталі»
- Б проти культу особи М. Ракоші та його наступників
- В проти аграрної реформи
- Г за визволення політичних в'язнів і повну свободу слова
- Д за відновлення заборонених національних свят

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Яку роль відігравали компартії в зміні суспільно-політичного ладу в країнах Східної Європи?
2. У чому виявилася відмінність суспільно-політичного ладу в країнах Східної Європи від західних країн?
3. Чому не увінчались успіхом спроби реформ у 1960-і роки?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Практична робота

Ознайомтеся з висловлюваннями вчених-істориків.

**Ж. Б. Дюрозель «Історія дипломатії
від 1919 року до наших днів»**

Історія викрила фальш марксизму-ленінізму в більшості засадничих пунктів:

1. Класова боротьба не є основною рушійною силою історії. Цією силою є радше національне почуття.
2. Дрібна та середня буржуазія не «пролетаризувалися». Навпаки, пролетаріат потроху наздоганяє дрібну буржуазію. Не можна, звичайно, стверджувати, що бідних більше немає. Однак це вже не «класове» питання...
3. Нарешті: свобода є загальнолюдським прагненням, якого не можна вгамувати політичними тюрмами та концентраційними таборами.

131

К. Ясперс «Витоки історії та її мета»

Страшно дивитися на те, як оманлива віра в тотальне планування, яка нерідко виникає на ґрунті істинного ідеалізму, примушує людину через її діяльність крок за кроком усе глибше занурюватися саме в те, що вона намагалася подолати — злидні, несвободу та беззаконня.

В. Газін, С. Копилов «Новітня історія країн Європи та Америки»

Причини краху лежали в самій системі. Знищення приватної власності, економічної свободи, вільного підприємництва, тобто ринкової економіки, відмова від природного розвитку виробництва та пріоритет надуманої схеми спричинили в країнах Східної Європи постійний дефіцит найнеобхіднішого і, нарешті, економічну катастрофу... Позбавлений власності громадянин перестав бути повноцінною незалежною особою і потрапив у повну залежність від партійно-державної номенклатури. Порушення прав людини, переслідування свободи та інакомислення стали буденною справою численних секретних служб. Ідеологія комунізму, зіткнувшись із сферою реальної політики, виявила свою повну протилежність.

- Які причини краху тоталітарних режимів у країнах Східної Європи вчені-історики вважають головними?
- Поділіть причини на групи: економічні, політичні, ідеологічні, правові.
- 1949 р. — створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)
- Листопад 1956 р. — події в Угорщині
- 1968 р. — «Празька весна»

§ 19 / Демократичні революції. Трансформації пост-комуністичного суспільства

- Пригадайте, які кризи пережили соціалістичні країни Європи в 1950–1960-х роках.

Особливості здійснення революцій наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст.

Криза, яка назрівала протягом тривалого часу, охопила всі країни Центральної та Південно-Східної Європи наприкінці 1980-х років. Вона проявилася в економічній, політичній, ідеологічній та моральній сферах. Політичне банкрутство керівництва правлячих партій, недосконалість адміністративно-командних методів управління та небажання більшості населення жити в умовах тоталітарного режиму — усе це зумовило виникнення своєрідної революційної ситуації в цих країнах. У різних державах вона складалась і розвивалась неоднаково. Однак загальним для всіх країн було прагнення ліквідувати монопольну владу правлячих партій, установити демократичну форму правління, оновити на основі широкої демократії соціально-економічне та політичне життя суспільства.

Могутнім каталізатором революційних процесів у регіоні став національний чинник. Його прояви були відмінними в різних країнах і залежали від національних традицій, характеру політичного режиму, який передував тоталітарному, рівня розвитку національно-визвольного руху проти нацизму в роки Другої

світової війни, обставин приходу до влади комуністичних партій. Національні проблеми справляли великий вплив на розвиток подій у Югославії, Чехословаччині, Румунії, Болгарії.

На перебіг історичних подій кардинально позначилися в регіоні процеси «перебудови» в СРСР після приходу до влади в 1985 р. М. Горбачова. Новий генеральний секретар ЦК КПРС розумів, що Радянський Союз уже не зможе всіх повчати, як їм жити далі. Співпраця СРСР із соціалістичними країнами вже будувалася на принципах реальної рівноправності, невтручання у внутрішні справи інших країн, взаємовигідних економічних відносинах. Зміни в СРСР з піднесенням були сприйняті в Угорщині, Польщі, Югославії, де розпочалося реформування політичної системи. Однак у Румунії, НДР, Болгарії консервативно-бюрократичні сили та лідери цих країн негативно ставилися до реформ у СРСР, хоча зовні це не завжди проявлялося.

Події 1989–1990 рр. за своїм характером були революційними, оскільки кардинально змінювали характер суспільно-політичних і соціально-економічних відносин у регіоні.

Форми та методи демократичних революцій були різними — від «оксамитової» революції в Чехословаччині до кривавих зіткнень у Румунії, що призвели до численних жертв.

Революції розпочалися майже одночасно. Це пояснювалося, по-перше, зрілістю передумов і високим ступенем соціальної напруженості в усіх цих країнах і, по-друге, розумінням того, що СРСР не втручатиметься в справи своїх західних сусідів: не надаватиме підтримки консервативним силам, які прагнули загальмувати демократичний процес.

У кожній країні революційні події мали свою специфіку.

У Польщі поворотним моментом стало проведення засідань «круглого столу» у лютому–квітні 1983 р. У дискусіях з одного боку взяли участь представники влади та її прибічники, а з іншого — опозиція та католицьке духовенство. Опозиція в Польщі мала свого лідера — масовий рух «Солідарність» на чолі з робітником-електриком із Гданська *Лехом Валенсою*. «Солідарність» була створена ще на початку 1980-х років і згодом завоювала широку популярність у країні. У ході засідань «круглого столу» була досягнута угода про визнання за опозицією права на відкриту діяльність, легалізацію «Солідарності», про реформу парламенту та виборчого закону.

Вибори в червні 1989 р. до сейму та сенату продемонстрували глибоке неприйняття польськими громадянами комуністичної системи. Із 100 місць у сенаті «Солідарність» здобула 99. І хоча в другому турі активність виборців знизилася, загальна поразка Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) стала неминучою. У січні 1990 р. вона була перетворена на Соціал-демократію Республіки Польща (СДРП), яка стала на позиції парламентської демократії та ринкової економіки.

У Чехословаччині в 1970–1980-і роки, після розгрому «Празької весни», поглиблювалися економічні проблеми, переслідувалося будь-яке інакомислення.

Наступ реакції спричинив виникнення дисидентського руху. 1 вересня 1977 р. група діячів науки і культури виступила з відозвою, у якій розкрила

Лех Валенса

Вацлав Гавел

основний зміст вимог і головні напрями демократизації суспільства, спираючись на положення Декларації прав людини. Цей документ отримав назву «Хартія-77».

Авторитарна система в Чехословаччині жорстоко переслідувала дисидентів. Майбутній президент В. Гавел був тричі засуджений, деякі дисиденти мушили емігрувати. Однак кількість прихильників «Хартії-77» невпинно зростала.

17 листопада 1989 р. міліція придушила студентську демонстрацію в Празі, що викликало величезне обурення серед населення. 18 листопада за ініціативою «Хартії-77» був створений Громадянський форум (ГФ) – патріотичний демократичний фронт, який об'єднав противників комуністичного режиму. У Словаччині також була створена демократична організація «Громадськість проти насильства» (ГПН). Революція, що розпочалася, відбувалася мирно. Студенти, а також робітники й інтелігенція, що їх підтримували, не захоплювали будівель та об'єктів КПЧ, уникали сутичок. Тому події листопада 1989 р. дістали назву «оксамитова революція». Наприкінці листопада федеральний парламент скасував статтю конституції, що затверджувала керівну роль КПЧ в країні. **29 грудня 1989 р.** Федеральні збори обрали президентом країни лідера опозиції **Вацлава Гавела**.

В Угорщині демократична революція теж відбувалася в мирний спосіб. Конференція угорської соціалістичної робітничої партії ухвалила програму стабілізації економіки та скорочення зовнішньої заборгованості. У країні поширювалася гласність, почали виникати нові партії, групи, рухи. Старі політичні партії поновили свою діяльність, були створені нові – Угорський демократичний форум (УДФ), Союз вільних демократів (СВД) та ін.

Улітку 1989 р. розпочалися перемовини між УСРП, громадськими організаціями та опозиційними партіями. Була досягнута домовленість про те, що парламентська система має спиратися на багатопартійність.

У 1989 р. парламент Угорщини прийняв демократичні закони: про право громадян на створення об'єднань і асоціацій, про проведення мітингів і зборів, про референдум, про президента республіки та вибори. У день початку народної революції – **23 жовтня 1989 р.** – Державні збори Угорщини ухвалили

зміни до конституції країни. Відтоді держава стала називатися Угорською Республікою, яку очолює президент, обраний парламентом. 25 березня 1990 р. в Угорщині вперше за 45 років відбулися вільні парламентські вибори.

Болгарія була найнадійнішим союзником СРСР в 1960–1980-х роках. Тривалий час при владі там був **Тодор Живков**.

Улітку 1989 р. становище різко загострилося. У країні з'явився дефіцит товарів, прогресувала інфляція. Живков, оголосивши «перебудову», поступово втрачав важелі управління державою.

У вищому керівництві країни назрівав конфлікт. Член політбюро ЦК БКП, міністр закордонних справ

П. Младенов 24 жовтня 1989 р. надіслав листа Т. Живкову, у якому висловлював незгоду з його стилем і методами роботи. 10 листопада керівництво БКП примусило Т. Живкова піти у відставку.

У країні створювалися нові партії, організації, рухи. Незабаром БКП переіменували на Болгарську соціалістичну партію (БСП).

7 грудня 1989 р. був заснований Союз демократичних сил (СДС), який проголосив ідею розбудови Болгарської держави на принципах демократії та приватної власності. Керівником СДС став Ж. Желев.

1 серпня 1990 р. Великі національні збори висунули кандидатуру **Желю Желева** на посаду Президента Болгарії, а після виборів **19 січня 1992 р.** він став першим всенародно обраним президентом країни.

У Румунії революція відбувалась із застосуванням військової сили. Це було пов'язано з існуванням у цій країні тоталітарного режиму Н. Чаушеску, який створив для його захисту потужний апарат репресій та всеосяжного контролю за думками й повсякденними діями людей. Будь-які прояви опозиційних настроїв, вільнодумства переслідувалися.

Перші сигнали про початок опору тоталітарному режимові надійшли з Трансільванії, де у великому промисловому центрі — м. Тімішоарі — влада репресувала реформаторського пастора Л. Текеша (угорця за національністю). Під час кривавих подій 16–17 грудня 1989 р. у Тімішоарі загинули понад 100 осіб та більш як 200 було поранено. Трагедія збурила всю країну. Повсюди розпочалися страйки, очолені лідерами Румунського демократичного фронту. Чаушеску негайно припинив свій візит до Ірану. Повернувшись до країни, диктатор спробував виступити перед багатолюдною маніфестацією на Палацовій площі в Бухаресті. Його зустріли свистом і градом каміння, він наказав відкрити вогонь по маніфестантах.

Того ж дня диктаторське подружжя втекло зі столиці на гелікоптері. Після цього професор Бухарестського політехнічного інституту **Петру Роман** (згодом прем'єр-міністр), який знаходився серед демонстрантів, проголосив із балкона того ж будинку: «Сьогодні, **22 грудня 1989 р.**, диктатуру Чаушеску повалено. Проголошуємо владу народу!» Був сформований Фронт національного порятунку як орган усіх прогресивних сил нації.

Подружжя Чаушеску після тривалих пошуків притулку зупинилось у м. Тирговіште. У військову частину, де воно переховувалося до 25 грудня, прибули судді, яким було доручено провести судовий процес над диктатором та його дружиною.

Судові засідання транслювалися по телебаченню. Суд оголосив найвищу міру покарання — смертний вирок. Однак засуджені не були страчені призначеними для цього виконавцями. Ненависть до диктатора була настільки великою, що, коли Н. Чаушеску та його дружину вивели на подвір'я, військовики, що там перебували, відкрили по них вогонь...

Декретом ради Фронту національного порятунку від 29 травня 1990 р. Соціалістична Республіка Румунія отримала назву Румунія.

Палац уряду в Бухаресті

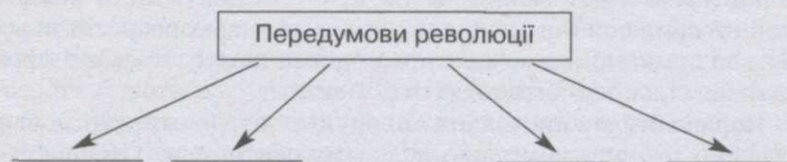
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть характер демократичних революцій наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років.
2. Як вплинула «перебудова» в СРСР на розгортання революційних процесів у Східній Європі?
3. Якими були наслідки демократичних революцій?
4. Назвіть результати засідань «круглого столу» в Польщі.
5. Які події стали приводом до розгортання революції 1989 р. в Румунії?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

Визначте основні передумови революцій у країнах Центральної та Південно-Східної Європи наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років.

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Чому «Солідарність» стала головною опозиційною силою тоталітарному режимові?
2. У чому полягає цінність досвіду проведення реформ у Польщі?
3. Який існує взаємозв'язок між подіями 1956 і 1989 рр.? У чому їх принципова відмінність?
4. Чому, на вашу думку, революційні події в Румунії в грудні 1989 р. мали такий жорстокий, кривавий характер?

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

Із статті в газеті «Адеверул», друкованому органі ради Фронту національного порятунку

Усякий румун знає, що в ті дні (грудень 1989 р. — Авт.) й незадовго перед початком революційних подій людей хвилювало насамперед, де дістати ліки, їжу, як обігріти оселю. Чому ж сьогодні ми боїмося визнати, що за диктатури Чаушеску ми чудово пристосувалися до подвійного способу думати, діяти й говорити не те, що думаємо. Проте не могли пристосуватися до життя без їжі, ліків, тепла? Ми погодилися замінити думки ідеологією, але не могли погодитися замінити їжу голодом. У цьому й полягає пояснення причин революції: люди, які більше за всіх потерпали від злиднів і зубожіння, з найменшими матеріальними можливостями, з найбільшими турботами та проблемами, саме вони гостріше відчували необхідність припинення цього знущання над народом. І під танки кидалися не ті, хто зрозумів банкрутство марксистсько-ленінської ідеології, а ті, хто через цю ідеологію став економічним банкрутом.

- Які причини революції 1989 р. в Румунії автор статті вважає найголовнішими?
- Які верстви населення в «соціалістичній» Румунії, на вашу думку, були «економічними банкрутами»?

- **Лютий–квітень 1989 р.** — засідання «круглого столу» у Польщі
- **Листопад–грудень 1989 р.** — «оксамитова» революція в Чехословаччині
- **22 грудня 1989 р.** — утеча подружжя Чаушеску зі столиці; повалення диктатури клану Чаушеску; формування Фронту національного порятунку

§ 20 / Політичні, економічні та соціальні трансформації посткомуністичного суспільства

• *Пригадайте, які революційні події відбувались у країнах Східної Європи.*

1. Трансформації в країнах Східної Європи.

Після революцій у країнах Східної Європи сформувалася дієва багатопартійна структура. Часом хаотична в деяких країнах, вона стала, однак, беззаперечною реальністю, незважаючи на те, що демократична традиція тут була обмежена або зовсім не існувала. Дуже важливо, що після краху тоталітарного соціалізму затвердився конституційно-парламентський механізм зміни влади. За роки, що минули, така зміна відбулася в ряді країн уже декілька разів. У країнах регіону були створені демократичні правові державні установи.

У соціально-економічній сфері останнім часом відбувається масовий перерозподіл власності, створено необхідні умови для розвитку приватного сектора, що навіть змінило вигляд східноєвропейських країн, їхніх столиць і міст. Темпи приватизації були набагато вищими в Польщі, Словенії, Угорщині, вищі й економічні показники цих країн, реформи набули тут більш послідовного та радикального характеру, дали багато позитивних наслідків.

Темпи переходу до ринкової економіки в Румунії, Болгарії, Союзній Республіці Югославія, Македонії, Боснії та Герцеговині були надто повільними. Управлінська некомпетентність, реформістська та економічна неспроможність колишніх комуністів у новій подобі, їхні політичні прорахунки призвели до різкого зростання безробіття, посилення інфляції, зниження життєвого рівня населення в цих країнах у 90-х роках ХХ ст. Проте на початку ХХІ ст. і в них відбулися зміни на краще. Болгарія та Румунія стали членами ЄС та НАТО, на черзі до вступу в ці організації були Хорватія та Македонія.

Отже, проведення ринкових реформ і приведення законодавства до європейських стандартів, формування громадянського суспільства в країнах Центральної та Східної Європи дали позитивні результати.

У Чехословаччині трансформаційні процеси привели до утворення незалежних Чеської та Словацької республік.

Формальним приводом до розпаду Чехословаччини стали результати парламентських виборів 5–6 липня 1992 р. У Чеській Республіці найбільшу кількість голосів виборців здобула Громадська демократична партія (ГДП), очолювана В. Клаусом. У Словаччині 37,2 % виборців підтримали Рух за демократичну Словаччину (РДС) В. Меч'яра.

Одразу ж після підбиття підсумків виборів за ініціативою ГДП відбулися перемовини В. Клауса та В. Меч'яра. Обидва вони згодом сформували та очолили

уряди відповідно Чехії та Словаччини. В угоді прем'єри висловилися за цивілізований, культурний процес розділення федерації.

Відповідно до пропорції населення (2 : 1) були мирно розділені майно, фінанси, інші цінності. 25 листопада 1992 р. Федеральні збори ухвалили конституційний закон про розділення Чехословацької федерації.

Чехословаччина як єдина держава припинила існування 31 грудня 1992 р. У новий **1993 р.** увійшли дві нові самостійні держави — *Чехія* та *Словаччина*.

Президентом Чеської Республіки став **Вацлав Гавел**. Уряд очолив В. Клаус. Населення країни становило 10,3 млн мешканців.

Нинішнє становище Чехії характеризується політичною стабільністю, розвинутою промисловістю, інтегруванням у світове співтовариство.

У 1997 р. на саміті в Мадриді керівники країн НАТО прийняли рішення про членство Чехії в цьому альянсі. Економічні успіхи дали можливість Чеській Республіці увійти до «клубу багатих», як називають Організацію економічного співробітництва і розвитку, що об'єднує найбільш розвинені країни світу.

Словаччина також вступила до ЄС та НАТО.

Перехід від комуністичного до демократичного устрою мав найбільшу специфіку в Югославії. Ця країна, керівником якої з 1945 до 1980 рр. був Й. Б. Тито, відрізнялася від інших держав Центральної та Східної Європи конфедеративним устроєм, за яким союзні республіки та автономні краї, що входили до складу держави, мали значні права, а також самоврядування підприємств. Після смерті Й. Б. Тито в 1980 р. відцентрові тенденції посилювались. У країні не залишилося стабільного керівництва: найвищі посади в державі заміщувалися по чергово строком на один рік представниками всіх республік і країв. Національні проблеми стали віссю політичного життя Югославії.

26 червня 1991 р. *Словенія* та *Хорватія*, кожна окремо, проголосили свою повну незалежність. Федеральна влада в Белграді оголосила ці акти незаконними. Введенням військ на території цих країн вона сподівалася запобігти відокремленню двох колишніх союзних республік. Однак у Словенії югославські війська наразилися на рішучу відсіч. Нова держава змогла захистити свою незалежність.

Події в Хорватії набули драматичного характеру, оскільки в країні мешкала значна сербська меншина (600 тис.), яка компактно проживала в Сербській Країні та Східній Словенії. Сербське населення виступило за приєднання цих територій до Сербії, проголосивши республіку *Сербську Країну*. Для припинення етнічного конфлікту до країни були введені війська ООН — міжнародні миротворчі сили. У конфлікт втрутилось і Європейське Співтовариство. Його члени в **січні 1992 р.** вирішили визнати всі нові держави, які забажали б вийти зі складу Югославії. У 1995 р. хорватська армія провела успішну операцію «Буря», унаслідок якої республіка Сербська Країна була ліквідована, а значна частина сербів стала біженцями. У 1997 р. Хорватія на перемовинах домоглася суверенітету й над Східною Словенією.

Македонія здобула незалежність шляхом референдуму у **вересні 1992 р.**, уникнувши воєнної конфронтації. Після здобуття незалежності Словенією, Хорватією й Македонією парламент Боснії та Герцеговини проголосив незалежність своєї країни. СФРЮ вже практично не існувала. У Белграді вирішили створити нову федерацію — *Союзу Республік Югославію (СРЮ)*, яка об'єднала Сербію та Чорногорію (**квітень 1993 р.**).

Нову державу очолив лідер колишніх комуністів Сербії **Слободан Мілошевич**, ставши Президентом СРЮ.

У 2007 р. стала незалежною *Чорногорія*, вийшовши зі складу СРЮ.

У березні 1992 р. розгорівся етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині. У цій новоутвореній державі проживали три етнічно-релігійні групи: серби (православні), які становили 1/3 населення, хорвати (католики) та серби й хорвати, які сповідували іслам.

За 3,5 роки бойових дій в Боснії та Герцеговині було вбито й поранено десятки тисяч людей, зруйновано сотні міст, населених пунктів, промислових і громадських об'єктів. Кількість біженців і переміщених осіб перевищила 3 млн.

У листопаді 1995 р. в американському м. Дейтоні за міжнародного сприяння був розроблений пакет мирних документів щодо боснійського врегулювання, який був підписаний 14 грудня 1995 р. в Парижі президентом Республіки Сербії С. Мілошевичем, головою президії Боснії та Герцеговини А. Ізетбеговичем і президентом Хорватії Ф. Туджманом.

Згідно з мирною угодою, Боснія та Герцеговина залишалася єдиною державою в її міжнародно визнаних кордонах, однак складалася з двох суб'єктів — Боснійської мусульмано-хорватської Федерації та Республіки Сербської.

Ще одна балканська війна була розв'язана силами НАТО в березні 1999 р. Керівники держав-членів НАТО заявили, що застосування зброї — єдина можливість для припинення «гуманітарної катастрофи» в Косовому, де президент Югославії С. Мілошевич анулював автономію албанської громади та розпочав етнічні чистки проти албанського населення.

Події в Косовому призвели до міжнародної ізоляції С. Мілошевича, підірвали його авторитет у країні. На президентських виборах 2000 р. перемогу здобув лідер опозиції **Воїслав Коштуниця**. У березні 2001 р. Мілошевича було взято під варту, а в липні — передано до Міжнародного суду в Гаазі як воєнного злочинця. Під час введення судового процесу він помер.

Краї Косово в березні 2008 р. проголосив незалежність і був визнаний багатьма країнами та міжнародними організаціями.

Слободан Мілошевич

2. Нова роль центрально- та східноєвропейських держав на міжнародній арені.

Унаслідок демократичних революцій 1989–1990 рр. у країнах Центральної та Південно-Східної Європи була ліквідована запроваджена радянська модель соціалізму. Нові політичні сили, які прийшли до влади, розпочали демонтаж адміністративно-командної системи та будівництво соціально орієнтованого господарства, правової держави та ліберальної демократії.

На сучасному етапі східноєвропейські країни прагнуть інтеграції з економічними та політичними структурами західноєвропейських країн, насамперед з *Європейським Союзом*.

Серед переваг зближення з ЄС для країн Східної Європи варто відзначити відкритість, лібералізацію переміщення людей, товарів, капіталів. Така співпраця дає можливість східноєвропейським країнам отримати доступ до західно-

європейських ринків та інвестицій, важливих джерел валютних надходжень і нових технологій. Співпраця з Європейським Союзом сприяє технологічному оновленню промислових потужностей східноєвропейських країн, збільшенню конкурентоспроможності їхніх товарів, набуттю досвіду сучасного менеджменту та підготовці професійних кадрів.

З політичної точки зору євроінтеграція сприяє зміцненню стабільності демократичної політичної системи та її інституцій, удосконаленню правового поля, приведенню законодавства цих країн до європейських стандартів, забезпеченню прозорості та відкритості в діяльності органів влади.

Водночас країни Східної Європи при вступі до ЄС наражаються на певні ризики: промислова та сільськогосподарська продукція може виявитися неконкурентоспроможною на західних ринках, технології застарілими, а персонал недостатньо підготовленим. Це може призвести на початковому етапі до закриття окремих підприємств, звільнення робітників, погіршення життєвого рівня населення. Проте, якщо країна впевнено стала на шлях ринкових відносин і євроінтеграції, ці труднощі успішно можна подолати, а в наступні роки настане реальне піднесення економіки та покращення умов життя населення.

Інша впливова міжнародна організація, до якої прагнуть вступати східноєвропейські країни, — це НАТО. У квітні 1949 р., коли Організація Північноатлантичного Договору була утворена, до її складу входило 10 західноєвропейських держав, а також США та Канада. У 2006 р. членами організації були 26 держав. В останні роки розширення НАТО відбувалося за рахунок країн Центральної та Східної Європи. Оскільки їхні соціально-економічний та політичний рівні різняться, західні країни ведуть диференційовану політику щодо цих держав.

У липні 1997 р. під час зустрічі лідерів НАТО в Мадриді було прийняте рішення про приєднання до цієї організації трьох країн — колишніх учасниць Варшавського договору — Угорщини, Польщі та Чехії. Це відбулося в 1999 р., коли НАТО відзначала 50-річний ювілей. Пізніше членами цієї організації стали Словенія, Словаччина, Болгарія, Румунія. «Зелене світло» на вступ до НАТО отримали Хорватія та Македонія.

Іншою впливовою європейською організацією, до якої входять центральноєвропейські країни, є Вишеградська група, відома також як Вишеградська четвірка — об'єднання чотирьох центральноєвропейських держав: Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини. Вона була створена в результаті зустрічі президентів і прем'єр-міністра трьох постсоціалістичних країн — Л. Валенсі (Польща), В. Гавела (Чехословаччина) та Й. Антала (Угорщина) 15 лютого 1991 р. в угорському місті Вишеграді, на якій була підписана спільна декларація про прагнення до інтеграції в європейські структури.

Це об'єднання також називали *Вишеградською трійкою*, або *Вишеградським трикутником*, оскільки спочатку до нього входили лише три країни. Нині цей термін неправомірний, але іноді вживається, незважаючи на той факт, що Чехословаччина як єдина держава припинила існування. Усі члени Вишеградської групи 1 травня 2004 р. вступили до Європейського Союзу.

Ще одна міжнародна організація має назву *Центральна Європейська Ініціатива (ЦЕІ)*. Вона була створена в листопаді 1989 р. в Будапешті під назвою «Квадрагонале» групою країн Центральної та Східної Європи (Італія, Австрія, Угорщина, Югославія) з метою налагодження співробітництва в політичній та соціально-економічній сферах і сприяння на цій основі зміцненню стабільності

та безпеки в регіоні. Створення цього об'єднання мало на меті забезпечити підготовку держав-учасниць до їхнього майбутнього членства в Європейському Союзі.

Після вступу в організацію нових членів, а саме Чехословаччини в 1990 р. та Польщі в 1991 р., відповідно змінювалася й назва — «Пентагонале» і «Гексагонале». Назву «Центральноєвропейська ініціатива» об'єднання одержало в 1992 р. після свого подальшого розширення за рахунок вступу до нього ще трьох держав: Боснії та Герцеговини, Словенії, Хорватії. У 1993 р. до ЦЄІ приєдналася Республіка Македонія, а також Чехія та Словаччина, що утворилися внаслідок розпаду ЧРСР. У 1996 р. організація розширилася за рахунок вступу Албанії, Білорусі, Болгарії, Румунії, України, Молдови.

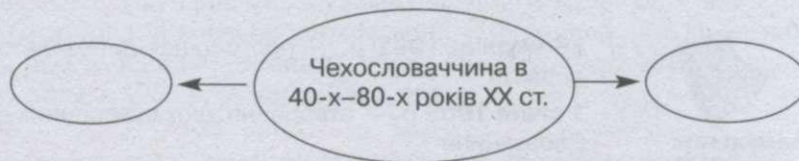
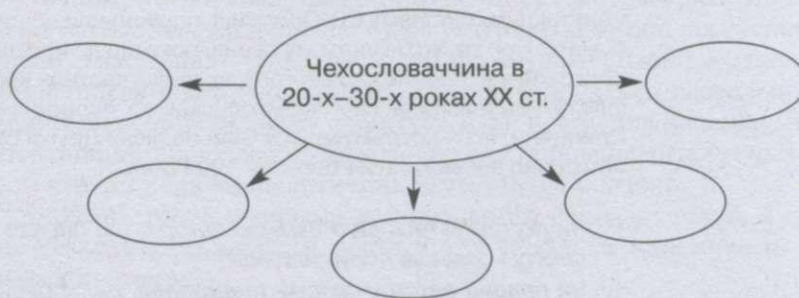
Нині до ЦЄІ входять 16 країн — Австрія, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Україна, Хорватія, Чехія.

1. Які економічні реформи відбулися в країнах Центральної Європи в 90-х роках ХХ ст.?
2. Коли і за яких умов ці країни вступили до ЄС та НАТО?
3. Як відбулося роз'єднання Чехословаччини в 1992 р.?
4. Які особливості розвитку Чехії та Словаччини після 1992 р.?
5. Які югославські республіки першими проголосили незалежність?
6. У яких із них спалахнули війни?
7. До яких міжнародних організацій входять країни регіону?

1. Складіть таблицю та запишіть у ній, на які держави розпалася Югославія.
2. Що, на вашу думку, означають ці схеми? Заповніть їх.

ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ

1. Чому революція 1989 р. в Чехословаччині отримала назву *оксамитова*? Якими були її наслідки для демократизації країни?
2. У чому полягають відмінності розвитку Румунії після революції 1989 р. від розвитку Чехії, Польщі, Угорщини в той же період?
3. Проаналізуйте причини балканських воєн наприкінці ХХ ст.
4. У який спосіб, на вашу думку, можна припинити балканські конфлікти?

РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ

Із статті Б. Варги «Балканська рапсодія»

За останні десять років Балкани перетворилися на справжній стадіон, де відбувається чемпіонат за першість у світовому політичному лидерстві.

Багато міжнародних політичних оглядачів пророкували третю світову війну в тому разі, коли б Північноатлантичний альянс (НАТО) уперше за історію свого існування напав на одну із суверенних держав, члена-засновника ООН, до того ж у процесі інтеграції Європи. Однак цього аж ніяк не могло статися. Чому? А тому, що після «холодної війни» нікому стало воювати. Це добре усвідомлювали великі держави, політично сильні гравці.

Спершу програв — розпався східний блок. За ним настала черга комуністичної та тоталітарної ідеологій.

Правила поділу колишньої Югославії диктував Захід. Керуючись власними зразками демократії, насамперед гіперболізованим правом на національне відродження народів, які в період правління Й. Б. Тито були з'єднані в один «югославський етнітет». Ідеться про низку конфліктів на міжетнічному чи міжрелігійному ґрунті. Зосередимось на іншому: на Косовому та війні між НАТО та СР Югославією.

Правила порушили всі, незалежно від «політичної правоти» кожної зі сторін. Слободан Мілошевич надто сильно утиснув права албанців, скасувавши їхню автономію. Албанці порушили закони Республіки Сербії та основні засади демократії, намагаючись за допомогою зброї здійснити амбітне прагнення створити незалежну державу в Косовому. Відповідно, НАТО під патронатом впливових США бомбардуваннями втрутилась у внутрішню проблему СР Югославії, порушивши основні принципи дипломатії. Про те, хто скільки нагрішив, поки що не йдеться. Була війна, яку програли всі. Незалежно від того, чи деяка частина країн-учасниць конфлікту вдовольнила свої територіальні та економічні інтереси, чи ні. Принципи, яких дотримувалася Європа після Другої світової війни, було остаточно зневажено 24 березня 1999 року.

- Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, що під час косовського конфлікту «правила порушили всі»?
- Чи правий автор у своєму твердженні, що «правила поділу колишньої Югославії диктував Захід»?
- Чому автор пише: «Була війна, яку програли всі»?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ

- **26 червня 1991 р.** — проголошення незалежності Словенії та Хорватії
- **1 січня 1993 р.** — створення двох суверенних держав — Чехії та Словаччини

Тема 6

**РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ
КРАЇН АЗІЇ, АФРИКИ
ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ —
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

§ 21 / Ліквідація колоніалізму¹, створення та розвиток незалежних держав

- Пригадайте, які країни Азії були колоніями до Другої світової війни.
- Пригадайте, які форми має національно-визвольний рух.

1. Розпад колоніальної системи. Етапи деколонізації.

Закінчення Другої світової війни стало новим етапом у житті народів Азії та Африки. У ХХ ст. колоніалізм в основному вже вичерпав себе. По-перше, економічно розвиненим європейським державам, насамперед Великій Британії, стало зрозуміло, що набагато вигідніше вивозити свої капітали до країн Азії та Африки для будівництва промислових і сільськогосподарських підприємств, оскільки там наявна велика кількість дешевої робочої сили, джерел сировини та енергоносіїв, а також немає необхідності витратити великі кошти на охорону навколишнього середовища, як у країнах Європи.

У колоніальних країнах були закладені основи гірничодобувної промисловості, запрацювала система постачання сировини в Європу в обмін на промислові товари та сформувалася місцева буржуазія, що могла контролювати цю діяльність за участю й під керівництвом європейського капіталу. Інша причина була політичною. Зміни в політичному устрої країн Західної Європи, рух до демократії виявилися несумісними з існуванням колоній, які були фактично відірвані від суспільства. Отже, європейським країнам стало не вигідно утримувати колонії. Водночас у країнах Азії та Африки виникли умови для посилення національно-визвольного руху. Серед чинників, що сприяли цьому процесові, було прагнення національної буржуазії посісти панівне становище у своїх країнах, зростання ролі інтелігенції та робітничого класу, створення нових політичних партій та організацій.

Процес деколонізації, тобто ліквідації колоніального володарювання й надання політичної незалежності народам, розтягнувся на кілька десятиріч. Його можна поділити на три етапи.

Перший етап (1945–1955) розпочався революціями у В'єтнамі та Індонезії. Їхні колишні метрополії — Франція та Голландія, — відновивши власну державність після нацистської окупації, спробували повернути панування над цими країнами, але в багаторічній кровопролитній війні зазнали поразки. Лаос, який у жовтні 1945 р. проголосив незалежність, знову був окупований Францією та виборів свободи лише в 1954 р. разом із Камбоджею.

¹ Колоніалізм — політика, яка передбачає загарбання та підкорення іншої країни.

Інакше повелися англійці зі своїми колоніями в Азії, які вимагали незалежності. Лейбористський уряд підтримав національні сили залежних країн, передавши їм усю повноту влади. У 1947 р. були створені незалежні уряди в Індії та Пакистані, у 1948 р. — у Бірмі, Ізраїлі та Цейлоні. Протягом першого етапу деколонізації виникли 15 суверенних держав із населенням 1,2 млрд.

Другий етап (середина 1950-х — кінець 1960-х років) був більш організованим і планомірним щодо питань про надання незалежності колоніям. Велика Британія вчасно подбала про додаткову підготовку управлінських, військових кадрів, лікарів, аби не допустити хаосу в нових державах і зберегти в них свій вплив. Для цього колонізатори досить часто йшли на контакт із керівниками національно-визвольних рухів. У той період незалежність здобули 7 країн Азії, 37 — Північної та Екваторіальної Африки.

Особливе значення мав **1960 р.**, коли Генеральна Асамблея ООН за ініціативою СРСР прийняла *Декларацію про надання незалежності колишнім колоніальним країнам*. У «Рік Африки» 17 країн одразу стали незалежними. Тільки у випадку з Алжиром Франція використала всі сили й засоби, щоб перешкодити йому здобути незалежність. Протягом 1954–1962 рр. вона вела колоніальну війну, що була пов'язана з більшою інтегрованістю двох економік, а також зі знайденими в Алжирі родовищами нафти. Лише в 1962 р. завдяки підтримці світової громадськості та ООН Алжир став незалежним.

На *третьому етапі* (перша половина 1970-х років) було ліквідовано залишки колісць могутніх колоніальних імперій. У 1975 р. розпалася остання з них — португальська, надавши незалежність Анголі, Мозамбіку, Сан-Томе і Принсіпі. До середини 1990-х років 11 країн Південної Африки здобули державний статус. Більшість африканських країн зберегла тісні зв'язки з колишніми метрополіями. Багато з них уходять до Британської та Французької співдружності націй. Прихід до влади в Південно-Африканській Республіці нового уряду, який розпочав ліквідацію расистської системи, зумовив надання в **1990 р.** незалежності *Намібії* — останній колонії в Африці.

2. Шляхи розвитку незалежних держав Сходу.

Перед народами молодих країн, які звільнилися, постали завдання становлення та зміцнення політичної незалежності, завоювання економічної самостійності, проведення соціальних реформ, розвитку освіти та культури. Вирішення цих завдань супроводжувалося гострим протиборством між різними політичними силами.

Деякі країни Азії та Африки, зазнаючи постійного тиску з боку СРСР, який прагнув розширити свій геополітичний вплив, обрали «соціалістичну орієнтацію». Серед них — Ангола, Алжир, Гвінея-Бісау, Ефіопія, Мозамбік, Південний Ємен та ін. Для них характерна наявність державного сектору, централізоване регулювання економіки, насильницьке кооперування, створення авторитарних політичних структур із суттєвим обмеженням громадянських свобод, орієнтація на східний блок. У 1980-і роки майже всі країни, що обрали соціалістичний шлях розвитку, охопила глибока політична криза. На межі 1980–1990-х років вони стали на шлях економічної та політичної лібералізації, офіційно відмовилися від ідеології марксизму-ленінізму.

У перші роки незалежності більшість країн Сходу переживала економічні
144 труднощі, пов'язані зі слабкістю національних економік, зорієнтованих на видо-

бування сировини та виробництво напівфабрикатів, демографічним бумом, нерозвиненістю інфраструктури та нерівноправним міжнародним поділом праці.

Однак, незважаючи на всі ці проблеми, більшість країн Азії та деякі країни Африки в другій половині ХХ ст. перетворилися з переважно аграрних на аграрно-індустріальні, а деякі навіть стали передовими індустріальними державами.

3. Нові індустріальні держави Сходу.

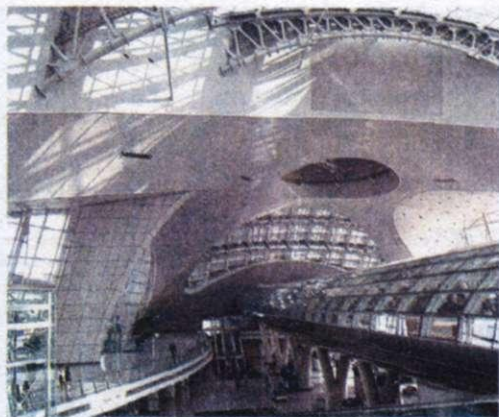
Феноменом трьох останніх десятиріч став вихід на передові позиції у світовій економіці нових індустріальних країн Сходу, які відіграють дедалі більшу роль в економічних процесах сучасності.

Темпи економічного зростання Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу та Сінгапуру, яких іще називають «азійськими драконами», у 1970–1980-х роках були чи не найвищими у світі й становили 8–10 % на рік. Це дало їм можливість стати передовими державами.

Сучасна Південна Корея може слугувати моделлю для багатьох країн, що розвиваються. Кілька десятиріч тому вона вважалася відсталою. Нині її економіка посіла 11 місце у світі. Конкурентоспроможність південнокорейських товарів пояснюється не тільки їх якістю, а й нижчою собівартістю та високою продуктивністю праці.

Високі темпи економічного розвитку, величезний потенціал Південної Кореї перебувають у суперечності з авторитарним режимом управління. Сильна авторитарна влада кілька років тому була послаблена внаслідок енергійного протесту населення, особливо – бунтівного студентства. Це відіграло певну роль у вимушеному переході влади до демократичних форм правління. Визнання ролі опозиції та введення багатопартійної системи сприяли змінам у політичній структурі, формуванню громадянського суспільства. Політичні перетворення, попри фінансову кризу середини 1990-х років, зумовили зростання корейської економіки.

За останні десятиріччя Сінгапур досяг вражаючих економічних успіхів. Він перетворився на виробника високотехнологічних товарів, зокрема дисківодів для комп'ютерів, став центром нафтохімічної та фармацевтичної промисловості.

Сучасний аеропорт Ічон у м. Сеулі.
Південна Корея

Тайбей – найбільше місто
Тайваню

Сінгапур — нова індустріальна країна

За обсягом транспортування нафти Сінгапур посідає третє місце у світі. Країна є одним із найбільших світових кредиторів. Із населенням майже 3 млн осіб Сінгапур має резерви іноземної валюти до 60 млрд доларів США. Важливою частиною економіки є зовнішня торгівля. Великі прибутки дає іноземний туризм (до 5 млн туристів на рік). Сінгапур — один із найбільших портів у світі. Сінгапурці (переважно китайці) вважають свою країну центром нового світу, столицею регіону, що найдинамічніше розвивається.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які чинники вплинули на розпад колоніальної системи?
2. Чому 1960 р. називають «Роком Африки»?
3. Яка африканська країна та коли здобула незалежність останньою?
4. Назвіть країни, що свого часу обрали «соціалістичну орієнтацію».
5. Які країни й чому називають *новими індустріальними країнами Сходу*?

ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте процес деколонізації. Заповніть таблицю:

Етапи	I	II	III
Дати			
Регіони			
Країни (рік визволення)			

2. Заповніть таблицю:

Нові індустріальні країни Сходу

«Перший ешелон»	
«Другий ешелон»	

ОБГОВОРЕННЯ У ГРУПІ

1. Чим відрізнялася політика Великої Британії та Франції щодо їхніх колоній у повоєнний час?
2. Поясніть феномен нових індустріальних держав Сходу. Чому їх назвали *азійськими драконами*?
3. Що означає термін *соціалістична орієнтація*?